

Een weg vol hindernissen

De werkloosheid terugdringen naar 150.000 en de inflatie naar 2 à 3%: dat waren de ambitieuze doelstellingen die het kabinet zich bij de presentatie van zijn beleidsvoorname op middellange termijn in de nota *Bestek '81* voor ogen stelde. De *Macro Economische Verkenning 1979* en de *Miljoenennota 1979* die afgelopen dinsdag verschenen, tonen aan dat volgend jaar nog geen stap in de richting van deze doelstellingen wordt gezet. De werkloosheid loopt nog iets op van gemiddeld 205.000 over 1978 naar 215.000 in 1979 en het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie stijgt in 1979 evenals dit jaar met ca. 4%. Dat alles onder de optimistische veronderstellingen dat het volume van de wereldhandel met 6% toeneemt en het Nederlandse aandeel daarin gelijkblijft, dat de gulden in 1979 niet verder apprecieert, dat een nullijn voor de contractlonen kan worden overeengekomen, dat de incidentele loonstijging tot 1 à 1,5% kan worden beperkt, dat van een aanzienlijke arbeidstijdverkorting (vrije vrijdagmiddag) geen sprake zal zijn, dat de liquiditeitsquote zich ondanks monetaire financiering ten bedrage van f. 3,5 mrd. zal kunnen stabiliseren en dat het parlement met een ombuigingsoperatie van f. 10 mrd. akkoord gaat. Zijn deze veronderstellingen elk op zich nog optimistisch te noemen, de verwachting dat zij alle tegelijk zo gunstig zullen uitvallen, kan nauwelijks als realistisch worden bestempeld.

Naast de hierboven opgesomde obstakels die het kabinet kan ontmoeten op zijn weg naar rendementsverbetering voor het bedrijfsleven, heeft zich voor 1979 al een eerste complicatie aangediend met betrekking tot de verwerking van toeslagen in het bouw- en schildersbedrijf in de regelingslonen. Via trend- en indexeringsmechanisme zouden deze de ambtenarsalarissen, het wettelijk minimumloon en de sociale uitkeringen omhoog trekken. Als het kabinet de verwerking van deze toeslagen in de regelingslonen niet weet tegen te gaan, neemt het beslag op de rijksbegroting met f. 1 mrd. toe. Daarvoor zullen dan additionele ombuigingen moeten worden gevonden.

Het financieringstekort loopt op kasbasis in 1979 op tot 6% van het nationaal inkomen. Dat niveau mag in geen geval worden overschreden. Daartoe hanteert het kabinet het stringente begrotingsbeleid, dat inhoudt dat elke overschrijding van de begroting elders binnen hetzelfde begrotingshoofdstuk moet worden gecompenseerd. Daarnaast wordt nauwlettend in het oog gehouden of de voorgenomen ombuigingen ook werkelijk worden gerealiseerd en of eventuele tegenvallers het financieringstekort niet dreigen te vergroten. Ziet het daarnaar uit dan wordt de „noodremprocedure” in werking gezet. Die komt erop neer dat de ministers op hun begrotingen verdere ombuigingen moeten gaan zoeken of dat uitgaven worden getemporeerd. Hardnekkig wordt verzwegen waar die extra ombuigingen zouden moeten worden gevonden.

Als het kabinet erin slaagt het uitgezette, glibberige pad te volgen, is het belangrijkste resultaat dat in 1979 wordt bereikt een stabilisering van de collectieve-lastendruk. Om de beoogde matiging van de reële arbeidskosten tot stand te brengen,

moet daarnaast de modale werknemer genoeg nemen met de nullijn (excl. incidenteel). Wat dit laatste betreft is van belang hetgeen de SER opmerkt in het concept van zijn *Advies over omvang en groei van de collectieve sector*: „... van een inkomensmatiging ten gunste van de collectieve sector (mag) alleen ondersteuning worden verwacht indien ze gepaard gaat met realisatie van een in brede kring aanvaardbare inkomensverdeling”. In de SER-vergadering van 15 september bleek evenwel dat consensus over wat daaronder moet worden verstaan nog zeer ver te zoeken is en voorlopig lijkt de inkomenshervdeling door het kabinet op een zeer laag pitje te zijn gezet. Al met al geen gunstig gesternte waaronder het kabinet met de uitvoering van zijn beleid moet beginnen.

Beperking van de reële arbeidskosten is natuurlijk van belang voor het versterken van de internationale concurrentiepositie en voor de vertraging in het afstoten van niet meer rendabele arbeidsplaatsen, maar het is bepaald niet de enige factor die het niveau van de werkgelegenheid verklaart. In een aantal sectoren die met name voor de binnenlandse markt produceren, zijn de bestedingen van groter belang voor het niveau van produktie en werkgelegenheid. De bouw is een duidelijk voorbeeld. Het achterblijven van het aantal in aanbouw genomen woningen ten opzichte van het woningbouwprogramma is daarom een zeer ongewenste ontwikkeling, te meer vanwege het grote uitstralingseffect dat de bouwnijverheid op andere sectoren heeft.

Uit de *MEV 1979* blijkt dat het scenario dat in *Bestek '81* is uitgetippeld om de beoogde doelstellingen op het gebied van werkgelegenheid en inflatiebestrijding te bereiken in 1979 op vrijwel geen enkel onderdeel wordt gehaald. De loonsom per werknemer in bedrijven en het prijspeil van de particuliere consumptie liggen nog te hoog, terwijl het investeringsvolume van bedrijven en het volume van de goederenuitvoer te laag uitkomen, alles — het zij nogmaals benadrukt — onder zeer optimistische veronderstellingen. Als het kabinet wil vasthouden aan zijn uitgangspunten zal in de jaren na 1979 een nog grotere inspanning moeten worden geleverd. Het ziet er naar uit dat het kabinet bij het verdedigen van zijn beleid nu al onder grote druk zal komen te staan. Die druk zal in de jaren na 1979 nog extra toenemen. De regering zal niet lang op die weg kunnen voortgaan.

Dat betekent niet dat er niet moet worden bezuinigd. Minister Albada heeft in het overleg in de Stichting van de Arbeid gezegd dat de regering bereid is tot overneming van elk alternatief. Dat is een uitdaging aan oppositiepartijen, vakbeweging en anderen met bruikbare alternatieven te komen. Tot nu toe ontbreekt het daaraan. Dat brengt mij op de misschien wel belangrijkste conclusie die na het verschijnen van *Miljoenennota* en *MEV 1979* is te trekken: met de regeringsvoorstellen komen we er niet uit en er liggen geen realistische alternatieven ter tafel.

Inhoud

<i>Drs. L. van der Geest:</i> Een weg vol hindernissen	945
Column Wisselkoersen, door Prof. Dr. F. Rogiers	947
<i>Prof. Dr. W. A. A. M de Roos:</i> Consumptieve aspecten van de economische groei (I)	948
<i>Drs. C. A. Mosselman:</i> Prijscorrectie en inflatie	952
<i>Ir. W. L. C. H. M. van den Berg en Drs. P. W. A. Veld:</i> Nieuwbouw of vernieuwbouw. Een optimaliseringsvraagstuk bestuurlijk vertaald	956
Vacatures	961
<i>Drs. J. A. Ribbers en Prof. Dr. C. J. van der Weijden:</i> Enige impressies van de jaarlijkse vergadering van de American Economic Association te Chicago, augustus 1978	962
Ingezonden Hoe dood is Keynes? Een oude controverse opgerakeld, door Drs. H. H. J. Labohm	963
Boekenuis Dr. J. van Helleman: Omrekening van vreemde valuta's, door Drs. J. H. Brussee	966
Mededelingen	966

Nadenker:

*In Arie's vvm-model kunt u al, op vrijdagmiddag aan de
ESB beginnen.*

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM: .....

STRAAT: .....

PLAATS: .....

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement): .....

Ingangsdatum: .....

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
3000 VB ROTTERDAM Handtekening:

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.*

*Redacteur-secretaris: L. van der Geest.
Redactie-medewerker: T. de Bruin.*

Adres: *Burgemeester Oudlaan 50,
3062 PA Rotterdam; kopij voor de redactie:
postbus 4224 3006 AE Rotterdam.
Tel. (010) 14 55 11, administratie: toestel 3701,
redactie: toestel 3790.*

*Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.*

Kopij voor de redactie: *in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.*

Abonnementenprijs: *f. 137,28 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW): studenten f. 96,72
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).*

*Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.*

Betaling: *Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945,
of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van
Bank Mees & Hope NV, Coolingsingel 93,
3012 AE Rotterdam, t.n.v. Economisch
Statistische Berichten te Rotterdam.*

Losse nummers: *Prijs van dit nummer f. 3,30
(incl. 4% BTW en portokosten).*

*Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.*

Advertentieverkoop:

*Roelants/EPR
Postbus 53021
2505 AA Den Haag
Telefoon (070) 50 33 00
Telex 33101*

*Alle orders worden afgesloten en
uitgevoerd overeenkomstig de
Regelen voor het Advertentiewezen.*

*Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut*

Adres: *Burgemeester Oudlaan 50,
3062 PA Rotterdam, tel. (010) 14 55 11.*

Onderzoekafdelingen:

*Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek*

Wisselkoersen

Op vrij regelmatig terugkerende tijdstippen moet de Nationale Bank van België (NBB) tussenbeide komen om het koerspeil van de Belgische frank te verdedigen. Zuiver technisch gezien bestaan er weinig grondige redenen voor deze „cyclische” wantrouwen-bewegingen. Inderdaad, sinds jaren vertoont de betalingsbalans van de BLEU een positief saldo, hoewel sedert 1974 de omvang van de overschotten is teruggelopen. Maar de speculatieve bewegingen worden uitgelokt door de dollarontwaardiging of door de appreciatie van de DM. Er worden (terecht) berichten medegedeeld over de alarmerende toestand van de overheidsfinanciën (er wordt veel van sanering *gesproken*, maar...), of er vindt veel aanbod van Belgische franken en vraag naar sterkere deviezen plaats en ook kunnen er devaluatie-geruchten (of -pleidooien) de ronde doen. Daarnaast mag men niet vergeten dat zuivere speculatie eveneens kan optreden.

O.a. wegens het „slang-akkoord” is de Belgische centrale bank verplicht in te grijpen zodra de schommelingsmarge van 2,25% t.o.v. de spilkoersen bereikt wordt. Meestal is het voldoende dat de Nationale Bank een deel van haar deviezenreserves prijsgeeft voor de ondersteuning van de Belgische frank, waarbij wel dient te worden opgemerkt dat de Deutsche Bundesbank, De Nederlandse Bank en het Europees Fonds voor Monetaire Samenwerking, o.a. wegens de slangsolidariteit, mee in de bres springen. Houdt de „spanning” iets langer aan, dan hanteert de NBB ook nog het instrument van de „discontovoet”. En in elk geval moeten de monetaire autoriteiten, de gouverneur van de NBB en de minister van Financiën en zelfs de eerste minister, nadrukkelijk en herhaaldelijk verklaren dat er van een devaluatie geen sprake kan zijn. (Zo werd in december 1977 voor ongeveer 25 miljard Belgische frank op de deviezenmarkt tussenbeide gekomen en werd de discontovoet in 2 etappen van 6% naar 9% opgetrokken). Na enige weken weet gewoonlijk de centrale bank haar oorspronkelijke deviezenpositie te herstellen door geleidelijke normalisatie-operaties uit te voeren, maar niet altijd slaagt zij erin — wegens de geldhonger van de staat — de discontovoet naar beneden te schroeven, hoe-

wel dit conjunctureel gewenst zou zijn.

Tijdens de openingsplechtigheid van de Internationale Jaarbeurs te Gent op 9 september, oordeelde de minister van Economische Zaken, W. Claes, het nodig te verklaren dat de regering o.a. voorstander is van het behoud van de waardevastheid van de Belgische frank. Het is ongetwijfeld zo dat de handhaving van de Belgische frank in de Europese slang en het behoud van de huidige vaste wisselkoers t.o.v. de overige slangvaluta meer voor- dan nadelen biedt, althans gezien vanuit het oogpunt van de Belgische economie in haar geheel. De grotere monetaire stabiliteit die dit meebrengt en garandeert ten overstaan van de voornaamste handelspartners en de relatieve appreciatie (in het bijzonder t.o.v. de dollar) die de weerslag van de stijging van de prijzen van ingevoerde grondstoffen (en andere goederen) beperkt, zijn positief te waarderen. Ook heeft de wisselkoerspolitiek vermoedelijk bijgedragen tot de vermindering van de inflatie en dat is eveneens waardevol.

Maar het kan ook moeilijk worden ontkend dat deze situatie door sommige bedrijfstakken en ondernemingen als een zekere handicap voor de uitvoermogelijkheden kan worden ervaren, terwijl ze anderzijds ook importbevorderend werkt. Het nadelige aspect hiervan is dat daardoor wellicht meer werkloosheid wordt gecreëerd of gehandhaafd. In elk geval brengt de gevolgde wisselkoerspolitiek geen beïnvloeding ten goede voor het concurrentievermogen van de Belgische nijverheid. En het is grotendeels om deze redenen dat er af en toe pleidooien worden geschreven of uitgesproken voor een devaluatie van de Belgische frank.

Ik kan mij bij de pertinente argumentatie ten voordele van een depreciatie van de gewogen gemiddelde wisselkoers (of van een aanpassing van de spilkoersen) aansluiten. In principe brengt een

devaluatie een verbetering mede van het concurrentievermogen door een „premie” bij uitvoer en een „heffing” bij invoer. De economische groei kan er dus door worden bevorderd en er kan meer werkgelegenheid tot stand worden gebracht. Bovendien kan het een psychische schok veroorzaken die zal aansporren tot meer inspanningen.

Sommigen denken aan een devaluatie van 8 à 12%. Uitgaande van de veronderstelling van 10%, kan de vraag worden gesteld welke resultaten eruit zouden voortvloeien. Bij de import is het effect bijna onmiddellijk een stijging van de invoerprijzen met 11%. Er kan een zekere imports substitutie optreden, maar deze zal niet bijster groot zijn, zodat er een binnenlandse prijsstijging zal optreden van ongeveer 1/3 van de 11%, ofwel 3,6%. Door de automatische indexering zullen de overige kosten eveneens, na verloop van tijd, met dit percentage toenemen, hetgeen neerkomt op een prijsstijging van ca. 2%. Dit zuiver mechanische effect kan andere stijgingen uitlokken, zodat het na één jaar niet onwaarschijnlijk is dat de additionele prijsstijging ongeveer 6% bedraagt. Gevoegd bij de bestaande stijging van ca. 4% zou het inflatiepeil opnieuw boven de 10% gaan uitstijgen. Een strenge prijspolitiek kan dit wel enigszins tijdelijk temperen en de aanvaarding van een niet-indexering zou eveneens een (mogelijk onaanvaardbare) voorwaarde kunnen zijn. Overigens mag ook niet worden vergeten dat de exportprijzen eveneens een automatisch verhogend effect van ca. 5% ondergaan door incorporatie van invoer en na verloop van tijd van 7 à 8%. Er blijft nog een marginaal voordeel. Is het in totaal een oefening in inflatie?

Het ziet er *niet* naar uit dat de Nationale Bank en de regering een andere wisselkoerspolitiek zullen gaan voeren, aangezien de Belgische frank telkens zegevierend uit zware speculatiegolven wist te komen.

Consumptieve aspecten van de economische groei (I)

„The point is that we live in a rich society, which nevertheless in many respects insists on thinking and acting as if it were a poor society”.

H. G. Johnson 1)

PROF. DR. W.A.A.M. DE ROOS

In de afgelopen 50 jaar is het vrij besteedbare inkomen in de westerse wereld meer dan verdubbeld. Daaruit mag evenwel niet de conclusie worden getrokken dat het menselijk welzijn evenredig met de inkomensontwikkeling is toegenomen. Prof. Dr. W.A.A.M. de Roos, hoogleraar staathuishoudkunde aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, licht dit aan de hand van bestaand onderzoek toe. In het tweede deel van dit artikel dat volgende week in ESB verschijnt, zal nader worden ingegaan op de oorzaken van de „tegenvallende vooruitgang” en de consequenties hiervan voor de economie.

Inleiding

In het vijfde hoofdstuk van *Capitalism, socialism and democracy* dat als onderwerp heeft de groei van de totale productie, berekent Schumpeter uitgaande van enige voor die tijd aannemelijke vooronderstellingen (zich baserend op produktiegroei in het verleden en verwachte bevolkingsgroei) dat vanaf 1928 tot 1978 het gemiddeld inkomen per hoofd van de bevolking in de Verenigde Staten zich zal verdubbelen: in 1928 was het inkomen ongeveer \$ 650, in 1978 zou het ongeveer \$ 1300 zijn in dollars van 1928 2). Hij concludeert dat indien het kapitalisme zijn ontwikkeling voortzet, hierdoor een eind zou worden gemaakt aan alles wat volgens de toen geldende maatstaven als armoede kan worden beschouwd, zelfs in de onderste lagen van de maatschappij, met uitzondering slechts van „ziekelijke” gevallen 3).

Inmiddels leven we in 1978 en we zijn nu dus in de gelegenheid om Schumpeters prognose te toetsen aan de feitelijke gegevens. Voor 1929 kan men voor de VS een gemiddeld besteedbaar inkomen per hoofd vinden van \$ 683. In dollars van 1929 blijkt het besteedbaar inkomen per hoofd in 1978 ca. \$ 1760 te bedragen hetgeen betekent dat de stijging de door Schumpeter voorspelde verdubbeling te boven is gegaan (toename met een factor 2,5) 4). Ter vergelijking geldt voor Nederland dat het netto nationaal inkomen per hoofd in 1928 f. 828 bedroeg en in 1978 ca. f. 2130 uitgaande van de waarde van de gulden in 1928. Hier dus eveneens een toename met ruim een factor 2,5).

Voor Nederland gold in die periode een toename van het reëel inkomen per hoofd van de bevolking met gemiddeld 3,5% per jaar, hetgeen een verdubbeling van het goederen- en dienstenpakket per hoofd tussen 1950 en 1970

betekent. Men kan zich nauwelijks een voorstelling maken van de levensomstandigheden in Nederland wanneer dat groeitempo zich nog eens 20, 40 of 60 jaar zou voortzetten. Het laatste zou betekenen dat het inkomen per hoofd van de bevolking in het jaar 2040 reëel ca. het achtvoudige zou zijn van het huidige.

Er is vooral sinds 1970 veel wetenschappelijke en politieke discussie over de mogelijkheden en de grenzen van dergelijke groeitrends in termen van milieubelasting en van beschikbare voorraden grondstoffen en energie. Deze fysieke mogelijkheden van de economische groei zullen ons hier niet zozeer bezighouden. Het onderwerp in dit artikel en in het volgende is de vraag naar de sociale wenselijkheid van voortgezette economische groei: zal economische groei het sociale welzijn verbeteren? Is met name de verdergaande economische groei in al rijke landen wenselijk? Nog specifieker: leiden hedendaagse economische ontwikkelingen tot levenswijzen die meer in overeenstemming zijn of juist meer conflicteren met de biologische en psychische behoeften van de mens?

Het is een gegeven dat in onze maatschappij van overvloed veel wensen onbevredigd blijven. De toegenomen welstand heeft niet bewerkstelligd wat men ervan heeft verwacht. Dat is voor economen, wier vakdiscipline niet vreemd is aan het verschijnsel economische groei, een belangwekkend gegeven. Het maakt het nodig voor de economische wetenschap om dieper in de consumentenziel te kijken dan in het verleden is gebeurd.

De vooronderstelling van de gegeven behoeften, gebruikelijk in de theorie van het consumentengedrag, is niet geldig. Zij heeft geleid tot het beeld van een gesloten consumptiecircuït. Zij werd gebruikt als een stop op de fles van de consumptie. Buiten de theorie gehouden invloeden blijken een relevante uitwerking te hebben op de consumptieve bestedingen van de huishoudingen. Admiraal 6) onderscheidt in zijn

1) H.G. Johnson, *The political economy of opulence*, *Canadian Journal of Economics and Political Science*, jrg. 26, nr. 4, november 1960, blz. 554.

2) J.A. Schumpeter, *Capitalism, socialism and democracy*, Londen, 4th ed., 1952, blz. 65.

3) J.A. Schumpeter, t.a.p., blz. 66.

4) Berekend op basis van gegevens ontleend aan a. *Historical statistics of the United States, colonial times to 1970*, bicentennial edition, Part I, Series F 17-30, US Bureau of the Census, Washington DC, 1975; b. *Statistical abstract of the United States 1976*, US Bureau of the Census, Washington DC; c. *Survey of Current Business*, april 1978, vol. 58, nr. 4, Bureau of Economic Analysis US Department of Commerce.

5) Berekend op basis van gegevens ontleend aan a. *75 Jaar statistiek in Nederland*, CBS, Den Haag, 1975; b. *Centraal Economisch Plan 1978*.

6) P. H. Admiraal, *Besluitvorming in het consumptieproces*, Leiden, 1976, hfst. IV.

dissertatie drie fasen bij de besluitvorming in het consumptieproces: de cognitieve fase, de planningfase en de uitvoeringsfase. Voor de cognitieve fase, bij de totstandkoming van de aspiraties, benadrukt hij de wereldbeschouwelijke factoren, de leerprocessen en de maatschappelijke positie van de huishouding. In de planningfase wordt het net langzaam dichtgetrokken: de huishouding maakt dan een rangordening van de aankopen van met name de duurzame producten in de loop van de tijd op grond van de aspiraties die eventueel eerst nog worden bijgesteld. In de uitvoeringsfase ten slotte worden de gebruiksgoederen die eenzelfde behoefte bevredigen gerangschikt, waarna prijsvergelijking plaatsvindt om door substitutie de uitkomst van het consumptieproces te verhogen.

De derde fase die Admiraal onderscheidt heeft in de conventionele consumptietheorie een onevenredig grote aandacht gekregen, terwijl het de eerste door hem onderscheiden fase, de cognitieve fase, is die het consumptieproces overwegend bepaalt. De motieven achter het consumentengedrag en de herkomst van die motieven verdienen meer aandacht.

Het gaat er niet alleen om te weten hoe de consument zijn inkomen verdeelt over producten en diensten. De vraag dient weer te worden gesteld *waartoe* de consument iets aanschafte. Mogelijk is het antwoord niet te geven in de objectieve en preciese vorm van een geldbedrag. De onmogelijkheid van kwantificering mag ook voor economen geen reden zijn een dergelijke centrale vraag buiten beschouwing te laten.

In het hiervolgende zal eerst worden ingegaan op het reeds geconstateerde feit dat de resultaten van de toegenomen welstand teleurstellend zijn gebleven. Vervolgens zal een poging worden ondernomen hiervoor nadere verklaringen te vinden.

Inkomensgroei en welbevinden

De resultaten van inkomensgroei in de huidige westerse industriële samenleving blijken weinig bij te dragen aan het welzijn van mensen. Mensen zijn niet „gelukkiger” dan twintig jaar geleden. Wat wel van belang blijkt te zijn voor het welbevinden is iemands plaats (rang) in de inkomenshiërarchie. Het gaat er mensen minder om hoe hoog hun inkomen op zich zelf is, dan wel hoe het eigen inkomen zich verhoudt tot dat van anderen. De relatieve inkomenspositie is van belang. Armoede is een relatief concept in de westerse samenleving.

Duidelijke aanwijzingen voor het bovenstaande zijn te vinden in het overzicht dat Easterlin (7) heeft gegeven van de resultaten van een aantal survey's die betrekking hebben op menselijk geluk. De survey's zijn gehouden in negentien landen, zowel ontwikkelde als onderontwikkelde landen, in de periode sinds de tweede wereldoorlog met de bedoeling om na te gaan in hoeverre een correlatie bestaat tussen de hoogte van het inkomen en menselijk welbevinden. Uit de resultaten blijkt allereerst dat er een duidelijk verband is tussen inkomensniveau en welbevinden binnen een bepaald land op een bepaald moment. De rijken hebben kennelijk meer satisfactie met het bestaan dan de armen in een samenleving. Binnen de drie waarderings „very happy”, „fairly happy” en „not very happy” verklaart b.v. in 1970 in de VS 56% van degenen met een inkomen boven \$ 15.000 „very happy” te zijn en 6% „not very happy”. Bij de ondervraagden met een inkomen beneden \$ 3000 blijken deze percentages 29 en 13 te zijn. Er blijken vergelijkbare uitkomsten te zijn voor de VS in de voorafgaande decennia en tevens vergelijkbare uitkomsten voor overeenkomstig onderzoek in andere landen.

Uit de resultaten komt tevens naar voren dat bij de 10 survey's die in de periode 1946-1970 in de VS zijn gehouden naar de correlatie inkomen-welbevinden zich geen noemenswaardige verschuiving heeft voorgedaan in de verdeling van de ondervraagden over de driedelige classificatie „very happy”, „fairly happy” en „not very happy”. Dit dus binnen een

periode waarin het reële inkomen per hoofd in de VS toenam met ca. 70%.

Een derde constatering die aan de hand van het cijfermateriaal dat Easterlin bijeenbracht kan worden getrokken is dat bij vergelijking in de jaren rond 1960 van een aantal landen met uiteenlopende nationale inkomens per hoofd er nauwelijks een verband aanwijsbaar is tussen de „rating of personal happiness” en de hoogte van het inkomen per hoofd. Op een 10-punts-schaal waarden b.v. Egyptenaren (nationaal inkomen per hoofd \$ 225) hun welbevinden op 5,5, Westduitsers (nationaal inkomen per hoofd \$ 1860) scoren 5,3.

De relatieve inkomenspositie is het belangrijkste, niet de absolute hoogte ervan. Bij algemene stijging van het inkomen blijkt men niet duidelijk méér tevreden te zijn met het leven. In zijn verklaring van het hier kort samengevatte cijfermateriaal benadrukt Easterlin dat er in een gegeven samenleving op een bepaald tijdstip een „consumptienorm” bestaat die in het referentiekader van vrijwel iedereen terecht komt. Deze norm voorziet in een gemeenschappelijk referentiepunt voor iemands beoordeling van zijn welbevinden, hetgeen ertoe leidt dat degenen die zich beneden de norm bevinden minder gelukkig zijn dan degenen die zich boven de norm bevinden. In de loop van de tijd heeft deze norm de neiging te stijgen met het algemene consumptieniveau. Behoeften en materiële aspiraties variëren positief met het niveau van de economische ontwikkeling. „It would be premature to assert that everything is relative, but it is hard to resist the inference that relative considerations play an important part in explaining the evidence presented here” 8).

Easterlin maakt een vergelijking m.b.t. de lengte van mensen. Cijfers daaromtrent geven aan dat Amerikanen gemiddeld groter zijn dan de huidige bewoners van India. Wanneer je nu de bewoners van beide landen gaat vragen: hoe groot zou u zeggen dat u bent: erg groot, tamelijk groot of niet erg groot?, dan zou de verdeling van de antwoorden in beide landen nauwelijks hoeven te verschillen, ook al zijn de Amerikanen volgens een objectieve schaal in feite groter dan de bewoners van India. „The reconciliation between the 'objective facts' and the 'subjective states of mind' lies in the mediating role of the social norm for height, . . .” 9). De norm varieert tussen samenlevingen zowel in tijd als in ruimte en is een directe functie van de lengte die typerend is voor deze samenlevingen.

Analoog is de consumptiestandaard, waarnaar ieder refereert om het eigen welzijn te evalueren, een functie van de sociale omstandigheden. Wanneer die omstandigheden verbeteren zal ook de normerende standaard stijgen. De behoeften van de mens zijn geen vast gegeven. Wanneer een economische analyse zich bezighoudt met korte-termijnvraagstukken kan men dat vooronderstellen. Wanneer men zich bezighoudt met de economische groei op lange termijn behoort het behoeftenpatroon tot de variabelen.

Empirisch materiaal ter bevestiging van de these van de tegenvallende vooruitgang is behalve bij Easterlin dichter bij huis te vinden in de onderzoeksresultaten van Van Praag c.s. Bij hun onderzoek in het Economisch Instituut van de Universiteit van Leiden is de relatie onderzocht tussen het inkomen en de bevrediging die er aan wordt ontleend, welke relatie wordt weergegeven door de individuele welvaartsfunctie van het inkomen. Van Praag c.s. hebben welvaartsfuncties van het inkomen gemeten voor 15.000 individuen in verschillende EG-landen.

De beperkte welzijnseffecten van de economische groei worden uit het onderzoek verklaard met de begrippen *prefe-*

7) R.A. Easterlin, Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence, in P.A. David en M.W. Reder (eds.), *Nations and households in economic growth*, New York, 1974, blz. 89-125.

8) R.A. Easterlin, t.a.p., blz. 116.

9) Easterlin, t.a.p., blz. 117.

rence drift en reference drift. „Preference drift” houdt in dat na een inkomensstijging men inkomens lager waardeert dan daarvoor; inkomensstijgingen vallen achteraf tegen. Uit het onderzoek is gebleken dat „preference drift” leidt tot tegenvallers in de orde van grootte van 50%. Inkomensstijgingen met b.v. 10% leiden tot een welzijnsvermeerdering waarvan men van tevoren dacht dat die met 5% stijging bereikbaar was. Van „reference drift” is sprake wanneer een inkomensstijging minder wordt gewaardeerd omdat alle leden van de sociale referentiegroep een gelijke inkomensstijging ontvangen. Uit het onderzoek bleek dat de waardering ten gevolge van de „reference drift” 30% lager is. Bij een algemene loonronde is er een cumulatie van „preference drift” en „reference drift”. Van een loonronde van b.v. 10% zal dan 5% „weglekken” als gevolg van de „preference drift” en 3% als gevolg van de „reference drift”. Men heeft achteraf het gevoel dat het inkomen slechts met 2% is toegenomen 10).

„Wanneer men gelooft dat de toename van vrij besteedbaar inkomen weinig bijdraagt aan een verhoogd welzijn komt men bijna vanzelf terecht bij een politiek die de nadruk legt op de verdeling van inkomen in plaats van op de omvang van het nationaal inkomen” 11). Via de constructie van een sociale welvaartsfunctie, die een sommering is van de individuele welvaartsfuncties gewogen naar gezinsgrootte, komen de Leidse economen tot de conclusie dat het onder bepaalde voorwaarden mogelijk is de inkomens in Nederland zodanig te herverdelen dat de winst aan sociaal welzijn gelijk is aan de winst die het gevolg zou zijn van een economische groei van 40%. Easterlin blijkt in de conclusies van zijn publikatie hieromtrent minder optimistisch te zijn: „The present results do not necessary imply that redirection of attention is needed from economic growth to economic redistribution as a vehicle for improving welfare” 12). Hij vraagt zich af of het welzijn groter zou worden indien de relatieve posities onveranderd blijven en de inkomensverschillen worden gehalveerd. Hij acht het aannemelijk dat de gevoeligheid voor inkomensverschillen zou worden verhoogd zodat de lagere inkomensgroepen in de nieuwe situatie evenveel zouden lijden van een inkomensspreiding van 50% als zij eerder zouden hebben gedaan bij een inkomensspreiding van 100%. Als dat zo zou zijn, zou het subjectieve welbevinden onveranderd blijven.

Meer bronnen van menselijke satisfactie

Economische groei is in het voorafgaande opgevat als toename van het beschikbare pakket goederen en diensten per hoofd van de bevolking op lange termijn. Economische groei werd in die zin in verband gebracht met het welbevinden van mensen, het welzijn, de tevredenheid, de satisfactie. Daarbij werd impliciet aangenomen dat daarmee de „succes indicator” voor de economische groei zou zijn aangegeven. Men kan eventueel uitvoerig discussiëren over de vraag waaraan de economische groei moet worden getoetst om het succes ervan te bepalen. Men kan daarbij denken aan het zich als volkshuishouding sterk maken in het geheel van de wereld-economie, men kan op het oog hebben het ontwikkelen van de beschaving, het bewerkstelligen van een permanente verbetering in de voorraad menselijke creativiteit, kennis en ervaring. In dit artikel, dat handelt over consumptieve aspecten van de economische groei zullen we de economische groei steeds in relatie brengen met de behoeftenbevrediging in ruime zin van individuele mensen, ook aan te duiden als welzijn, welbevinden of geluk. De termen zullen door elkaar worden gebruikt.

Van de vorige paragraaf blijft de indruk over dat het welbevinden van mensen weinig gecorreleerd is met de hoogte van het gemiddelde reële inkomen per hoofd van de bevolking. Als verklaring daarvoor is reeds gegeven dat mensen zich refereren aan een algemene consumptiestandaard binnen een samenleving en dat hun welbevinden in betekende mate afhankelijk is van hun positie ten opzichte van die (met de economische groei stijgende) consumptiestandaard. In het reste-

rende deel van dit artikel en in het volgend zal worden gepoogd dieper te graven naar verklaringen voor het toch teleurstellende gegeven dat mensen in de westerse ontwikkelde samenlevingen nauwelijks méér genoegen ontlene aan een groter consumptiepakket dan dat van tien of twintig jaar geleden.

Een van de verschijnselen waarop bij een verdergaande verklaring kan worden gewezen is de verslechtering van de omstandigheden waaronder de consumptie van bepaalde goederen en diensten plaatsvindt. Het gaat bij de consumptie van goederen en diensten niet alleen om de karakteristiek van de goederen zelf maar ook om de relevante omgevingscondities. Wanneer men een auto heeft gekocht, is het genoegen ervan niet alleen afhankelijk van de ruimte van het voertuig, het zitcomfort en het acceleratievermogen. Het genoegen wordt mede bepaald door de mogelijkheid een geschikte parkeerplaats te vinden, door de afwezigheid van files en congestie, door het correcte gedrag van de andere weggebruikers enz. De automobieltechniek is inmiddels tot veel in staat, maar op een mooie zondagnmiddag kan zelfs de meest uitgeruste wagen ten gevolge van „crowding” het strand in Nederland niet meer bereiken. Het gaat in dit verband niet alleen om de auto. In onze welvarende samenleving kunnen ook steeds meer mensen zich de luxe permitteren van een plezierboot of een vakantiehuis in de vrije natuur. Tot voor enige tijd kon men vrijwel ongehinderd van een en ander genieten. Nu het aantal zeil- en motorboten exponentieel toeneemt, wordt het pleziervaren minder aantrekkelijk. Ook de toenemende dichtheid van vakantie- en weekendhuisjes in daarvoor geschikte gebieden tast het genot aan dat men aanvankelijk ervan had verwacht.

Niet slechts de aard van het produkt zelf is een bron voor menselijke satisfactie, deze is bij een aantal produkten mede afhankelijk van de omstandigheden waaronder het kan worden gebruikt. Men mag vaststellen dat de omstandigheden voor gebruik van een aantal zaken die typerend zijn voor het huidige welstandsniveau (b.v. auto's, weekendhuizen, plezierboten) weliswaar in een aantal opzichten ook zijn verbeterd, maar in waarschijnlijk belangrijker opzichten zijn verslechterd. Volgens Fred Hirsch 13) is dit een verwaarloosde structurele karakteristiek van de moderne economische groei. Bij een stijgend consumptieniveau krijgt een toenemend deel van de consumptie zowel een sociaal als een individueel aspect. De bevrediging die individuen aan goederen en diensten ontlene is in toenemende mate niet alleen afhankelijk van hun eigen consumptie maar ook van de consumptie van anderen.

Onder de titel van deze paragraaf past vervolgens aandacht hiervoor dat er naast de goederen en diensten die ons via de markt (of vanwege de overheid) bereiken er nog andere categorieën van bronnen van menselijke satisfactie zijn te onderscheiden. Te denken valt hierbij aan 1. diensten die familieleden, burens en vrienden elkaar bewijzen, 2. zelfvoorziening, 3. intermenselijke contacten, 4. positieve en negatieve externe effecten van activiteiten van anderen, 5. deelname aan het maatschappelijk arbeidsproces 14). Wanneer zich belangrijke veranderingen voordoen in negatieve zin in de omvang en betekenis van deze andere bronnen van menselijke satisfactie kan dat de satisfactie die ontleend wordt aan een groeiend

10) Zie: F. van Herwaarden, A. Kapteyn en B. van Praag, Twelve thousand individual welfare functions. A comparison of six samples in Belgium and The Netherlands, *European Economic Review*, 9, 1977, blz. 283-300. Een bondige samenvatting van de onderzoeksresultaten wordt gegeven in: A. Kapteyn, Meer consumeren of beter verdelen? *TNO-Project*, jrg. 6, nr. 2, februari 1978, blz. 55-58.

11) A. Kapteyn, t.a.p., blz. 58.

12) R.A. Easterlin, t.a.p., blz. 119.

13) F. Hirsch, *Social limits to growth*, Londen, 1977.

14) Zie T. Scitovsky, *The joyless economy. An inquiry into human satisfaction and consumer dissatisfaction*, New York, 1976, hfst. V.

consumptiepakket, in de zin van goederen en diensten die ons via de markt bereiken, aantasten of teniet doen. Er zijn wel aanwijzingen voor dat zulks voorkomt. Dit zou dan mede een verklaring kunnen geven voor de gebleken betrekkelijk geringe waardering van de reële inkomensgroei. Deze kan gepaard gaan met een negatieve ontwikkeling bij de andere categorieën van bronnen van satisfactie.

Algemeen wordt aangenomen dat de economische ontwikkeling traditionele samenlevingsverbanden als de familie en de buurtschap heeft aangetast. Steeds meer mensen gingen in moderne woonwijken van grote steden wonen, veelal los van het familieverband en waar burens minder op elkaar steunen. Dit heeft niet alleen tot gevolg dat mensen elkaar minder diensten bewijzen, ook het genoegen dat men beleeft aan intermenselijke contacten zonder meer, gezelligheid, „aanspraak” enz. valt hiermee goeddeels weg. Van de externe effecten die uitgaan van activiteiten van anderen mag wel worden aangenomen dat de negatieve de positieve in toenemende mate overtreffen. Men hoeft daarbij alleen maar te denken aan de overlast die het automobieler verkeer veroorzaakt: lawaai, volgepakte straten, gevaar voor oudere mensen en spelende kinderen.

Menselijke arbeid kan een belangrijke bron zijn van menselijke satisfactie, met name wanneer de arbeid creatief is, men verantwoordelijkheid draagt of leiding moet geven. Als gevolg van mechanisatie en automatisering is veel creatieve arbeid gereduceerd. Werk aan machines is vaak monotoon en weinig stimulerend. Erger nog: velen kunnen geheel geen werk meer vinden, waarbij niet alleen moet worden gedacht aan de officieel geregistreerde werklozen maar tevens aan diegenen die i.v.m. het tekort aan werkgelegenheid arbeidsongeschikt worden verklaard.

Commercialisatie-tendensen

In het voorafgaande is geconstateerd dat met het proces van economische groei banden met familieleden en burens lossen werden, waarmee ook de onderlinge dienstverlening en de sociale contacten achteruitgingen. In een aantal gevallen kan dit welzijnsverlies voor mensen hebben betekend. Het is ook aanwijsbaar dat de commerciële dienstensector deels het hiaat heeft gevuld. Dergelijke ontwikkelingen hebben gevolgen voor de omvang van het nationale inkomen, maar het is onzeker of de voorziening van de kant van het bedrijfsleven kwalitatief gelijkwaardig is aan de eerdere informele voorziening. Mogelijk wordt de noodzakelijk geworden commerciële dienstverlening minder gewaardeerd en gaat hier de stijging van het nationaal inkomen gepaard met een verlies aan welbevinden.

In het verleden werden meer voorzieningen beheerst door informele ruil, wederzijdse verplichting en altruïsme. Dergelijke voorzieningen worden thans op commerciële basis mogelijk deskundiger uitgevoerd. Het is echter de vraag of de zakelijke atmosfeer waarin het plaatsvindt voor mensen aangenamer is dan de sociale context van weleer.

In toenemende mate zijn sociaal contact, ontspanning en vermaak zaken geworden die „te koop” zijn. Men hoeft zich niet over te geven aan nostalgie naar de vele verenigingen waarin mensen elkaar destijds amuseerden, om te constateren dat een aantal activiteiten hier binnen de berekening van het nationaal inkomen terechtkwamen terwijl het de vraag is of deze ontwikkeling het welzijn van mensen heeft bevorderd.

Een recent voorbeeld van een commercialisatie-tendens is de neiging die bij sommige donors van de bloedtransfusiedienst bestaat om te worden betaald voor hun bloedafgifte. In de maand juli is hierover in de *Volkscrant* in de ingezondenstukkenrubriek discussie gevoerd. Ik betwijfel of een geldelijke beloning voor de bloedafgifte donors meer voldoening zal geven dan het gevoel dat ze thans nog kunnen hebben belangeloos een nuttige en sympathieke daad te hebben verricht. Hoe dan ook, bij de huidige gang van zaken komt de bloed-

verkrijging door het Rode Kruis niet voor in het nationaal inkomen. Wanneer dat straks wel het geval mocht zijn, kan men zich afvragen wat de vooruitgang is geweest. Wanneer we afgaan op het onderzoek van Richard Titmuss¹⁵⁾ zal het geen vooruitgang betekenen. Titmuss deed empirisch onderzoek naar het aanbod van bloed onder uiteenlopende regelingen in verschillende landen. Hij vond dat het steunen op commerciële motieven, eerder dan op altruïsme en wederzijdse verplichting, negatieve effecten had op de kwaliteit van het produkt en op de efficiëntie van de voorziening.

Behalve de commercialiserende tendensen zijn er in onze huidige economie ook tendensen tot het tegenovergestelde: tot decommercialisatie. Men kan hierbij denken aan de toenemende doe-het-zelf-arbeid. Onder invloed van de gestegen loonkosten is ambachtelijke dienstverlening zo duur geworden dat mensen onderhoudswerk en vernieuwing aan hun woning vaak zelf uitvoeren. Welke van de twee tendensen overheerst kan zonder nadere gegevens niet worden vastgesteld. Het kan zijn dat ze elkaar ongeveer compenseren. Wat ik alleen heb willen betogen is dat men er ook naar moet kijken wanneer het gaat om de relatie economische groei en individueel welbevinden.

Drie relevante onderscheidingen

Op zoek naar verklaringen voor het ontbreken van een nauwe correlatie tussen economische groei en individueel welbevinden kan men in de recente literatuur enkele interessante onderscheidingen tussen consumptiegoederen aantreffen die tot voor kort nauwelijks werden onderkend. De bedoelde publikaties handelen over de grenzen en de nadelige kanten van de hoog ontwikkelde welvarende samenleving. Daarin is de consumptie problematisch geworden. In eerdere stadia van de economische ontwikkeling was dat veel minder het geval. Daar zijn het produktievraagstukken die het economisch denken beheersen. Er zijn dan vele reële tekorten aanwijsbaar waarin moet worden voorzien voordat de gehele bevolking een menswaardig bestaan kan leiden. Het efficiënte gebruik van schaarse alternatief aanwendbare produktiemiddelen staat dan centraal in het economisch denken. Dat was vijftig jaar geleden zo in Nederland en dat is nog zo in b.v. de ontwikkelingslanden. In die landen kent men nog geen consumptisme en wordt er nog niet gedacht over consumptiebeleid. In Nederland is het consumptisme sinds de jaren vijftig waarneembaar, terwijl over consumptiebeleid nog maar sedert enkele jaren wordt gesproken.

De drie onderscheidingen in consumptiegoederen die van dienst kunnen zijn bij het beter verstaan van de moderne groeiproblematiek zijn de volgende:

• *Intermediaire goederen en finale goederen.* Niet alle eindprodukten dienen de directe behoeftenbevrediging. Als finaal consumptiegoed kan b.v. worden gezien de woning die men zich heeft aangeschaft op een rustige buitenplaats op afstand van de stad waar men werkt. De auto die men dan nodig heeft voor het woon/werkverkeer is dan slechts indirect verbonden met de primaire satisfactie van het buiten wonen. In een welvarende samenleving zijn een toenemend aantal goederen en activiteiten van een intermediair karakter. Men denke o.m. ook aan waterzuiveringsinstallaties en aan ambulancediensten voor verkeersongevallen. Het zijn instrumentele goederen en diensten die niettemin wel in het nationale inkomen worden meegeteld.

• *Comfortgoederen en nieuwe ervaringen.* Een andere onderscheiding kan worden gemaakt tussen enerzijds goederen en diensten die biologische spanningen opheffen en anderzijds goederen en diensten die het leven verrassend, boeiend en interessant maken. Bij de eerste categorie gaat het om goederen en diensten die de honger stillen, pijn verdrijven, inspanning verlichten of het tempo verhogen. Bij de tweede cate-

15) R. Titmuss, *The gift relationship*, Londen, 1970.

Prijscompensatie en inflatie

DRS. C.A. MOSSELMAN*

Veelvuldig wordt gesteld dat het stelsel van volledige automatische prijscompensatie de inflatie zou bevorderen. De auteur stelt daartegenover dat het systeem op zich zelf niet meer is dan een formalisering van een feitelijk bestaand proces. In tijden van economische stagnatie kan de volledige automatische prijscompensatie echter wel een inflatiebestendigend karakter hebben, maar dat betekent nog niet dat het stelsel als zodanig op de helling moet. Wel is een aanpassing gewenst.

Inleiding

Het systeem van de — bijna — volledige automatische prijscompensatie (VAP) heeft het in Nederland zwaar te verduren; in 1977 moest de vakbeweging zelfs naar het stakingswapen grijpen om de prijscompensatie te kunnen handhaven. Vrij algemeen bestaat de opvatting dat deze vorm van institutionalisering van de loonvorming inflatiebevorderend werkt. Men zoekt — althans voor zover het Nederland betreft — tevergeefs naar publikaties waarin deze mening wordt bekritiseerd of althans in meer of mindere mate wordt afgezwakt 1). Met name nu een steeds groter wordende groep van politici en economen een vermindering van prijsstijging en reële loonkostenstijging noodzakelijk acht voor het terugdringen van de werkloosheid, wordt afschaffing dan wel een sterke amendering van ons systeem van prijscompensatie steeds vaker bepleit 2).

In dit artikel willen we nagaan of het gesuggereerde positieve verband tussen prijscompensatie en inflatie een juiste voorstelling van zaken geeft. Hierbij trachten wij aannemelijk te maken dat deze kwestie niet in haar algemeenheid kan worden benaderd; een realistische visie op deze problematiek

kan ons inziens alleen worden verkregen indien a. duidelijkheid bestaat over het karakter van het gehanteerde systeem van loonindexering, b. inzicht kan worden verkregen in het na oorlogse loon- en prijsvormingsproces en c. gelet wordt op de vigerende economische situatie, in het bijzonder op de mate van economische groei.

Het gehanteerde systeem van prijscompensatie

Voor een institutionalisering van (een deel van) de loonvorming via automatische prijscompensatie zijn vele vormen denkbaar, die kunnen worden gegroepeerd rondom de volgende uitgangspunten.

- ex ante of ex post compensatie;
- gedeeltelijke of volledige compensatie;
- het te hanteren prijsindexcijfer (kosten levensonderhoud, particuliere consumptieprijs, prijs toegevoegde waarde);
- procentuele aanpassing of „lump-sum” uitkering dan wel een combinatie van beide;
- continu of discontinu verband tussen prijsbeweging en loonaanpassing.

* Werkzaam bij het Economisch Instituut van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

1) In de buitenlandse economische literatuur treffen we niet zelden een genuanceerde benadering ter zake aan; zie o.m. M. Goldstein. *Wage indexation, inflation and the labor market*. IMF Staff Papers, 1975. Voor de in dit artikel gevolgde behandeling van het vraagstuk van de loonindexering hebben wij in onze beschouwingen een aantal elementen verwerkt.

2) Zie o.a. *Onderneming van 17 december 1976*, blz. 1; *Arbeidsvoorwaardenbeleid 1977*, Nota van de Raad van Bestuur in Arbeidszaken, Den Haag, november 1976; *Inflatie als politiek probleem*, rapport van de wetenschappelijke instituten van het CDA, Den Haag, 1976; Het drama van de prijscompensatie, *Haagse Post*, 22 januari 1977; en Th. van de Klundert, *Lonen en werkgelegenheid*, Leiden, 1977, waarin o.a. wordt voorgerekend welke effecten te verwachten zijn van een afschaffing van de prijsindexering van de lonen; weliswaar wordt hierin geen pleidooi gehouden voor afschaffing van de prijscompensatie, maar een dergelijke expliciete exercitie is o.i. tekenend voor de toegenomen kritische kijk op de compensatieclausules.

gorie gaat het om goederen en diensten die het leven veraangenamen, esthetisch genot verschaffen of als stimulerend worden ervaren. Het onderscheid is o.m. van betekenis voor de vraagstelling van dit artikel omdat kan worden aangetoond dat consumptie van de eerste categorie overwegend negatieve externe effecten kent en consumptie van de tweede categorie eerder positieve externe effecten.

● *Materiële economie en positionele economie*. Met materiële economie is hier bedoeld de „output” die vatbaar is voor een voortdurende toename in produktiviteit per eenheid arbeid „input”. De materiële economie heeft betrekking op fysieke goederen en op diensten die in aanmerking komen voor mechanisatie en technische innovatie. De positionele economie heeft betrekking op alle aspecten van goederen en

diensten die of schaars zijn in enige absolute of sociaal bepaalde zin, of onderworpen zijn aan congestie of „crowding” door meer extensief gebruik. De situatie doet zich voor dat naarmate de materiële produktiviteit toeneemt er steeds meer behoefte komt aan zaken die individueel en exclusief zijn. De sterke toename van de materiële produktiviteit heeft de grens van de massale vraag gestuwd naar een terrein waar er niet langer méér is voor allen.

In het tweede deel van dit artikel dat volgende week in *ESB* verschijnt, zal nader worden ingegaan op de hier slechts aangeduide drie onderscheidingen.

W. A. A. M. de Roos

In Nederland werd het systeem van automatische prijscompensatie, althans op grote schaal, gedurende 1969 ingevoerd; het betrof een „mix” van ex ante en ex post indexering. Vanaf 1972/1973 kennen we een stelsel van (bijna) volledige na-indexering op afstand (de afstand bedraagt gemiddeld een half jaar).

De aanpassing van de lonen aan de gestegen prijzen geschiedt in beginsel in procenten. Het verband tussen prijsbeweging en loonaanpassing is uiteraard discontinu; voor de meeste werknemers vindt de aanpassing tweemaal per jaar plaats 3), op basis van het prijsindexcijfer van de consumptie van werknemersgezinnen 4). Dit systeem komt nagenoeg overeen met een stelsel van „full ex post wage indexation”, zoals gehanteerd in het merendeel van de landen met loonindexeringsclausules. Eventuele inflatoire impulsen uitgaande van prijscompensatie worden meestal toegeschreven aan de mate waarin de lonen aan de gestegen prijzen worden aangepast, met als uiterste een volledige (een 100%) aanpassing en, in mindere mate weliswaar, aan de gehanteerde prijsindex. Het lijkt ons inziens het meest aangewezen om, op zowel theoretische gronden als lettend op de praktijk van de indexering, bij onze beschouwingen uit te gaan van volledige aanpassing aan de gestegen consumptieprijzen. Immers, door werknemers werd (en wordt) aangedrongen op een koopkrachtgarantie; het is nu met name voor deze vorm van loonindexering interessant na te gaan of hieraan inflatoire gevolgen kunnen worden toegeschreven. Hiernaast moet in het kader van onze probleemstelling van meet af aan een onderscheid worden gemaakt tussen de ex ante en de ex post compensatie; sprekend over het mogelijk inflatiebevorderend karakter van de loonindexering zal nu juist bij een analyse van ex ante indexering het aspect van verwachtingen moeten worden betrokken, een aspect dat bij ex post indexering geen aandacht behoeft.

Bij voor-indexering is de behandeling van onze probleemstelling gecompliceerd; we belanden dan op het terrein van de totstandkoming van prijsverwachtingen alsmede van de mogelijk zelfstandige invloeden van de verwachtingen op het feitelijke economische gebeuren. Opvattingen hieromtrent kunnen nogal uiteenlopen. Beredeneerd kan worden dat in een situatie van een stijgend inflatieritme een volledige ex ante compensatie (compensatie van de verwachte prijsontwikkeling dus) een verder toenemende inflatie genereert; dit zal het geval zijn indien prijsverwachtingen verlopen volgens bepaalde vormen van de adaptieve en/of extrapolatieve verwachtingshypothese 5). Op grond van empirische loon- en prijsrelaties voor vele westerse landen kan echter aan de zelfstandige invloeden van verwachtingen op het inflatieproces weer worden getwijfeld. Hoe dit ook zij, in ons verdere betoog zal ons uitgangspunt zijn: een ex post indexering voor de gestegen consumptieprijzen.

Het naoorlogse loon- en prijsvormingsproces

Over de achtergronden of de oorzaken van loonbewegingen in de westerse economieën bestaan vele visies; sinds Phillips in 1958 zijn befaamde curve lanceerde 6), zijn we overstelpt met hypothesen en empirisch onderzoek m.b.t. de loonvorming in verschillende landen, in verschillende sectoren en in verschillende perioden. Het zou een uitgebreide studie vergen om een redelijk overzicht te geven van deze zuiver theoretische en theoretisch/empirische studies 7). In het kader van onze probleemstelling is het evenwel mogelijk en voldoende de loonvorming te beschrijven in globale termen, zodanig dat kan worden voorbijgegaan aan een aantal belangrijke tegenstellingen tussen de in omloop zijnde opvattingen 8).

Het gaat ons hier om een aantal centrale grootheden en wel in het bijzonder om de prijsdeterminant. Weinigen zullen bestrijden, dat in de hedendaagse westerse economieën de loonvorming plaatsvindt binnen het kader van een bilateraal monopolie op de arbeidsmarkt 9), waarbij inflatoire bewegin-

gen een rechtstreeks effect hebben op de nominale loonvoet, ook in een situatie zonder automatische prijscompensatie. De verklaring hiervoor is een simpele: „wage bargaining” 10) laat zich zeer wel verenigen met marktoverwegingen waar het gaat om de doorwerking van prijzen en arbeidsproductiviteit in de lonen, zeker op lange termijn en in een situatie van een substantiële economische groei. Op dit laatste aspect komen wij uitvoerig terug.

„Wage bargaining” kan ertoe leiden, „im grossen und ganzen”, dat de ontwikkeling van de reële loonvoet, met name op lange termijn geïnduceerd door marktkrachten, iets gelijkmatiger over de kortere (jaar) perioden wordt uitgesmeerd 11). De betekenis van het niveau van de werkloosheid, die op korte termijn essentieel en absoluut is bij een zuiver concurrerend marktmodel, is voor een groot deel overgenomen door variabelen als prijzen en arbeidsproductiviteit, zonder het loonresultaat op lange termijn wezenlijk aan te tasten. Deze variabelen bepalen immers mede de ligging van de vraagfunctie van arbeid; binnen zekere grenzen vormt het arbeidsvoorwaardenoverleg, b.v. het mislukken van het overleg (stakingen), een concretisering van wat er op de abstracte markt gebeurt. Het verschil tussen een zuiver concurrerend marktmodel en het „wage bargaining” model zit hem — afgezien van de mogelijkheid tot afwenteling van de collectieve lasten — voornamelijk in de nominale component van de loonbeweging. Dit verschil wordt groter naarmate monopolistische tendensen op de arbeidsmarkt belangrijker worden en naarmate de prijsvorming van eindprodukten meer het karakter krijgt van prijszetting. Juist het samengaan van „wage bargaining” en prijszetting heeft tot gevolg dat beide tot uiting kunnen komen. Loonaanpassing aan gestegen

3) Voornamelijk per 1 juli en 1 januari, waarbij wordt gecompenseerd voor de opgetreden prijsmutaties tussen resp. 1 oktober en 1 april en 1 april en 1 oktober.

4) Deze index wijkt weinig af van die van de totale particuliere consumptie.

5) Zie in dit verband o.a.: J.S. Felming, *Inflation*, Oxford University Press, 1976; S.J. Turnovsky, Empirical evidence on the formation of price expectations, *Journal of the American Statistical Association*, december 1970; J. A. Trevithick en C. Mulvey, *The economics of inflation*, Londen, 1975.

6) A. W. Phillips, The relation between unemployment and the rate of change of money wage rates in the United Kingdom 1861–1957, *Economica*, november 1958.

7) Voor een zeer goed overzicht kan o.a. worden verwezen naar: M. Goldstein, *The trade-off between inflation and unemployment: a survey of the econometric evidence of selected countries*, IMF Staff Papers, november 1972; D.E.W. Laidler en M. Parkin, *Inflation: a survey*, *Economic Journal*, december 1975.

8) Men kan hierbij o.a. denken aan:

- de eventueel rechtstreekse invloed van stakingsactiviteiten;
- de mogelijke betekenis van verschillen in organisatiegraad van werknemers tussen bedrijfstakken en sectoren;
- de mogelijke betekenis van produktiviteits- en concurrentiever verschillen tussen bedrijfstakken en sectoren;
- de mogelijke betekenis van werkloosheidsverschillen tussen bedrijfstakken en sectoren;
- de eventuele invloed van collectieve lasten op de bruto loonvorming (de afwentelingsproblematiek);
- het vraagstuk van de effectiviteit van loonpolitiek.

9) „The wage-price mechanism is assumed to operate in a highly oligopolistic market structure with considerable union power” (C.D. Siebert en M. A. Zaidi, The short-term wage price mechanism in U.S. manufacturing, *Western Economic Journal*, september 1971).

10) Hier opgevat als het loonvormingsproces binnen het kader van een bilateraal monopolie op de arbeidsmarkt.

11) Uiteraard onder de ceteris paribus clausule; op lange termijn wordt het verloop van de reële lonen waarschijnlijk in hoofdzaak bepaald door de ontwikkeling in de arbeidsproductiviteit (Nota over de inkomensverdeling, bijlage 15 bij Miljoenennota 1970, blz.

21) Voor overtuigend cijfermateriaal raadplege men o.m. E. H. Phelps Brown, The long term movement of real wages in J. T. Dunlop (ed.), *Theory of wage determination*, Londen, 1957, alsmede van dezelfde auteur, Levels and movements of industrial productivity and real wages internationally compared, 1860–1970, *The Economic Journal*, maart 1973. De hier in alle voorzichtigheid geopperde veronderstelling, dat de jaar op jaar mutaties in arbeidsproductiviteit en reële lonen een grotere samenhang gaan vertonen ingeval van loonvorming onder bilateraal monopolie is, voor zover ons bekend, nog niet empirisch beproefd.

prijzen is eenvoudiger te realiseren als ook prijsaanpassing aan gestegen produktiekosten tot de mogelijkheden behoort en andersom 12). Anders gezegd, er is geen loon/loon- of prijs/prijs-spiraal, doch een loon/prijs- of zo men wil een prijs/loon-spiraal. Naast de mogelijkheid van autonome inflatoire impulsen als gevolg van het toegenomen monopolistische karakter van de loon- en de prijsvorming kan dus ook worden gewezen op het belang van het transmissiemechanisme als onderdeel van het inflatieproces. Willen we nu zinnig spreken over eventuele inflatoire effecten van volledige automatische prijscompensatie, dan dienen we een vergelijking te maken tussen het hiervoor geschetste loonvormingsproces *zonder* en *met* automatische prijscompensatie. De vraag is dan niet meer of volledige loonindexering sec een inflatoire werking heeft, maar of volledige loonindexering aan gestegen prijzen de potentiële inflatoire tendens van het naoorlogse loonvormingsproces al of niet versterkt 13). Om dit te kunnen achterhalen, moeten we een beroep doen op empirisch gekwantificeerde loonrelaties en daarbij onze aandacht concentreren op de invloed van de prijsdeterminant. De volgende, sterk gestyleerde, loonrelatie kan dienen als explicitering van het „wage bargaining”-model.

$$l = a_0 \cdot p + f(X_{1..n})$$

waarin:

- l = jaarlijkse loonsomstijging per manjaar;
- p = jaarlijkse prijsstijging van b.v. de particuliere consumptie;
- X_{1..n} = de verzameling van directe loonbeïnvloedende variabelen, zoals de mutatie in de arbeidsproductiviteit, het niveau van de werkloosheid, de mutatie in de collectieve-lastendruk enz.

Cruciaal voor onze problematiek is de waarde van de coëfficiënt a_0 , d.i. de loonelasticiteit ten opzichte van de prijsbeweging. Uit het stelsel van volledige automatische prijscompensatie volgt een loonelasticiteit (a priori) van één. Volledige loonaanpassing aan gestegen prijzen werkt nu inflatoir indien kan worden aangetoond dat onder het regiem van het naoorlogse loonvormingsproces zonder automatische prijscompensatie de loonelasticiteit a_0 een waarde aanneemt kleiner dan één.

De veelheid van empirische studies op het terrein van de naoorlogse loonvorming biedt op het eerste gezicht geen aanleiding tot het trekken van een eenduidige conclusie; er worden voor de coëfficiënt waarden gevonden die nogal variëren: van 0,50 tot 1,00 of zelfs hoger. Echter, het op één lijn plaatsen van deze studies is niet altijd mogelijk vanwege o.m. de verschillen in specificatie van de loonrelaties, de veelal ongelijke referentieperiodes, de verschillen in toegepaste schattingsmethode en het feit dat de referentieperiodes soms, geheel of gedeeltelijk, betrekking hebben op jaren waarin het prijscompensatiemechanisme operationeel was. Een wat meer selectieve kijk op de uitkomsten, met name lettend op de specificatie van de loonrelaties, leert evenwel dat voor de naoorlogse periode de waarde van de loonelasticiteit ten opzichte van de prijzen niet of nauwelijks van één afwijkt. Wat Nederland betreft wijzen nagenoeg alle studies in deze richting 14), terwijl een meerlandenonderzoek uitwijst dat in landen als Frankrijk, West-Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten de loonbepalende factoren en, hier met name van belang, de prijscoëfficiënten nagenoeg overeenkomen met het Nederlandse patroon.

Uiteraard dient hier voorzichtigheid te worden betracht met het verbinden hieraan van „harde” conclusies. Het volgende kan o.i. wel worden gesteld: een institutionalisering van het loonvormingsproces in de vorm van een volledige automatische prijscompensatie is de maatschappelijke verschijningsvorm van een feitelijk bestaand economisch proces 15). Als zodanig kan aan loonindexering geen extra inflatoire werking worden toegeschreven. Hierbij dient even-

wel direct de toevoeging te worden gemaakt, dat deze stelling slechts geldt in een situatie van een substantiële economische groei. Deze beperking trachten we thans aannemelijk te maken.

De economische speelruimte

Zonder overigens af te dingen op de voorgaande beschouwingen willen we bepaald niet beweren dat een loonoverlegresultaat, dan wel een via stakingen afgedwongen loonsverandering, of een bepaalde institutionalisering van het loonvormingsproces te allen tijde een volledige weerspiegeling is van bestaande marktverhoudingen. Uiteraard is een discrepantie tussen „een door de markt geïnduceerde” loonmutatie en een door partijen overeengekomen wijziging van arbeidsvoorwaarden niet uitgesloten. Voor zover een dergelijke discrepantie zich voordoet, zal de markt evenwel reageren. Te denken valt hierbij aan correcties tijdens de contractperiode via het incidentele loon en/of via wijzigingen in afzetprijzen en, op meer lange termijn, in de produktiestructuur. Zijn eerstgenoemde correctiemogelijkheden ontoereikend, dan zal mede een terugkoppeling plaatsvinden naar de arbeidsmarkt, waarna via de invloed van de toegenomen of gedaalde werkloosheid de discrepantie zal verdwijnen 16). Hierbij dient met

12) Zie in dit verband o.a. W. Driehuis, Inflation, wage bargaining, wage policy and production structure: theory and empirical results for the Netherlands, *De Economist*, jaargang 123, 1975, nummer 4, waarin o.a. wordt geconstateerd, dat de werknemers in de agrarische sector er niet in zijn geslaagd die loonstijgingen te bewerkstelligen die in andere sectoren zijn overeengekomen; als verklaring hiervoor wordt o.m. aangevoerd de gebrekkige mogelijkheden van de landbouwproducenten om kostenstijgingen door te berekenen in de afzetprijzen.

13) Aan dit onderscheid wordt nogal eens voorbijgegaan, hetgeen kan resulteren in een ongenueanceerde kruistocht tegen de volledige prijscompensatie; zie b.v. Nypels en Tamboer, Het drama van de prijscompensatie, *Haagse Post*, 22 januari 1977 en H. v.d. Doel, Ikke, ikke, *Haagse Post*, 31 december 1976; in dit laatste artikel interpreteert Van den Doel de bevindingen van Driehuis (zie voetnoot 12) en van Driehuis, Van Heeringen en De Wolff (artikel opgenomen in hetzelfde nummer van *De Economist*) aldus: „Maar waar komt die loonkostenstijging op haar beurt weer vandaan... en voor het grootste deel het gevolg van... de prijscompensatie”. Hier wordt zonder aarzeling de verkregen prijscoëfficiënt in de loonrelatie toegeschreven aan het prijscompensatiemechanisme.

14) Zie o.a. de loonrelatie uit het Vintaf-model; voorts ook P.B. de Ridder, Het verband tussen inflatie, afwenteling en arbeidsinkomensquote, *Maandschrift Economie*, december 1976-januari 1977; A. Knoester en P. Buitelaar, De interacties tussen de monetaire en de reële sector in een empirisch macro model voor Nederland, *Maandschrift Economie*, juli 1975.

15) In de toelichting bij de loonrelatie van het model Vintaf-I lezen we: „In de meer recente periode is dit afwentelingsproces in de vorm van een loonindexering geïnstitutionaliseerd”, *Preadviezen 1975 van de Vereniging van de Staathuishouding*, blz. 62.

16) De kwantitatieve betekenis van deze terugkoppelingseffecten is niet onaanzienlijk; in dit verband kan worden gewezen op een studie van L. Knegt, A. Knoester, R.S.G. Lenderink en N. van der Windt, *Macro economisch beleid en Vintaf II: een gevoeligheidsanalyse*, Institute for Economic Research, Erasmus Universiteit Rotterdam, februari 1978. In deze studie wordt o.m. nagegaan welke de effecten zijn van een permanente loonmatiging op variabelen als consumptieprijzen, reële lonen, werkloosheid e.a. onder de veronderstelling van een blijvende werking van het mechanisme van de Phillips-curve (PC), alsmede onder de veronderstelling van afwezigheid van dit mechanisme. De verschillen in uitkomsten zijn bijna desastreus te noemen. Blijvende werking van het PC-mechanisme (een lineair verband tussen niveau van de werkloosheid en loonvoetmutaties) resulteert in zodanige terugkoppelingseffecten, dat een permanente jaarlijkse loonimpuls van 1% over een periode van 10 jaar een opwaartse beweging in de arbeidsinkomensquote veroorzaakt van slechts 1,2% (!) en in het consumptieprijspeil van slechts 2%. Vergelijken we deze uitkomsten met de modelsimulatie zonder het PC-mechanisme, dan staat tegenover de genoemde toename van de arbeidsinkomensquote van 1,2% nu een stijging van 5,2% en tegenover een prijsstijging van 2% een toename nu van maar liefst 13,2%! Hoewel er argumenten zijn aan te voeren voor een afvlakking van de Phillips-curve naarmate de werkloosheid toeneemt, neemt dit niet weg, dat ook in dat geval het terugkoppelingseffect uitgaande van de arbeidsmarkt niet onbelangrijk behoort te zijn.

een mogelijk aanzienlijke vertraging rekening te worden gehouden.

Volledige automatische prijscompensatie begrenst nu de mogelijkheden van de marktaanpassing; immers, dit stelsel impliceert de onmogelijkheid van een reële loondaling 17). In een situatie van voldoende economische groei behoeft dit geen probleem op te leveren. Indien de „economische verhoudingen” een rendementsherstel zouden vergen, is deze speelruimte aanwezig in de vorm van een toegenomen arbeidsproductiviteit. Modeltechnisch gesproken bestaat de loonsverandering dan uit enerzijds de volledige prijscompensatie en anderzijds uit het saldo van de effecten van de gestegen arbeidsproductiviteit (een positief effect, maar in de geschetste situatie een minder dan volledige aanpassing) en de gestegen werkloosheid (een negatief effect). Bij een voldoende stijging van de arbeidsproductiviteit valt niet in te zien dat zonder automatische prijscompensatie een geringere loonsverandering zou resulteren. Indien evenwel als gevolg van een stagnerende economische groei, tot uitdrukking komend in een niet meer stijgende arbeidsproductiviteit per hoofd van de bevolking en/of een ruilvoetverlies de speelruimte geringer wordt (of zelfs verdwijnt), resulteert een stelsel van volledige automatische prijscompensatie in een niveau van loon- en prijsstijging dat hoger is dan zonder volledige loonindexering zou zijn verkregen 18); de „economische verhoudingen” vergen dan mogelijk een reële loondaling hetzij op grond van een reële daling van het nationaal inkomen, hetzij (bij een constant reëel nationaal inkomen) op grond van een gewenst relatief rendementsherstel. In een dergelijke situatie, zeker als deze zich gedurende verscheidene jaren voordoet, leidt een stelsel van volledige prijscompensatie tot inflatoire impulsen.

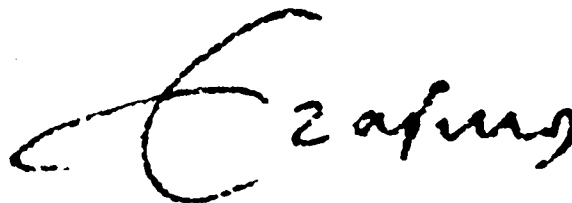
Dit klemmt te meer indien de ontwikkeling van het incidentele loon in de beschouwingen wordt betrokken; de economische speelruimte wordt dan nog eens extra beperkt.

Samenvatting en besluit

De problematiek van de eventuele inflatoire werking van een systeem van „full ex post wage indexation” dient, naar wij geprobeerd hebben aannemelijk te maken, geplaatst te worden in de context van het loon- en prijsvormingsproces in de westerse economieën van na de tweede wereldoorlog, alsmede van de economische situatie op de middellange termijn. Het „wage bargaining”-model plaatst op de korte termijn die elementen centraal die in een zuiver concurrerend marktmodel op meer lange termijn bepalend zijn voor het loonverloop; het „wage bargaining”-model zal in de reële sfeer niet strijdig behoeven te zijn met het zuiver concurrerend marktmodel; de variabelen die de ligging van de vraagfunctie van arbeid

17) Dit geldt uiteraard onder de veronderstellingen dat ingeval van een daling van de arbeidsproductiviteit de lonen niet in neerwaartse richting worden bijgesteld en/of dat de incidentele looncomponent niet negatief kan worden. Wat het eerste betreft kan gevoeglijk worden aangenomen dat een aanpassing van de lonen in neerwaartse richting conform de ontwikkeling in de arbeidsproductiviteit eerst in het vizier zal komen bij een min of meer permanente afbraak van het reëel nationaal inkomen. Ten aanzien van de incidentele looncomponent behoeft, afgaande op J. Weitenberg (*ESB*, 2 november 1977) op een ommekeer in de ontwikkeling van het incidentele loon niet te worden gerekend.

18) Stel het geval van een importprijsstijging bij constante arbeidsproductiviteit en de onmogelijkheid van verhoging van exportprijzen; het binnenlandse prijsniveau zal worden opgetrokken en daarmee op grond van de VAP de bruto loonvoet, hetgeen resulteert in een toename van de arbeidsinkomensquote. Hoewel de werkloosheid zal stijgen, kan nu geen terugkoppeling plaatsvinden naar de loonvoet, omdat de ondergrens van het gebied waarbinnen de „markt” regulerend/herstellend kan werken is bereikt. Bij afwezigheid van compensatieclausules zal in de geschetste situatie een relatief hoge werkloosheid voorkomen dat de bruto loonvoet zal toenemen conform de binnenlandse prijsstijging.

ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM

vakature: bij de faculteit der Economische Wetenschappen, vakgroep Kosten- en Winstbepalingsvraagstukken.

datum: zo spoedig mogelijk.

bedrijfseconoom

(mnl./vrl.)

vakaturenummer 521 ESB

taak: het geven van onderwijs en het verrichten van wetenschappelijk onderzoek op het terrein van de vakgroep.

gevraagd: een kandida(t)e met een voltooide academische opleiding en praktische ervaring en/of belangstelling voor de toepassing van statistisch/kwantitatieve methoden strekken tot aanbeveling.

inlichtingen: kunnen worden ingewonnen bij de secretaris van de vakgroep Drs. J. J. v. d. Gaag, tel. 010-145511, toestel 3281.

salariëring: volgens Rijksregeling voor academici.

Schriftelijke sollicitaties, onder vermelding van het vakaturenummer, te richten aan de Directeur van de Afdeling Personeelszaken van de Erasmus Universiteit Rotterdam, Postbus 1738 te Rotterdam.

Nieuwbouw of vernieuwbouw

Een optimaliseringsvraagstuk bestuurlijk vertaald

IR. W.L.C.H.M. VAN DEN BERG*
DRS. P.W.A. VELD*

In de praktijk van de stadsvernieuwing zien beslissers zich vaak geplaatst voor de keuze tussen nieuwbouw of vernieuwbouw. Pogingen om tot een beslissingsmodel m.b.t. deze problematiek te komen hebben nauwelijks tot in de praktijk bruikbare resultaten geleid. In onderstaand artikel wordt een model gepresenteerd dat volgens de auteurs wel meer houvast kan bieden en zodoende kan leiden tot een betere afweging van beide alternatieven.

Inleiding

In de afgelopen jaren is meermalen de aandacht gevestigd op het keuzevraagstuk tussen nieuwbouw en vernieuwbouw. De zeer sterke recente stijging van de vernieuwbouwkosten maakt dat steeds meer kan worden gesproken van een gedwongen keuze. Ook in wetenschappelijke publikaties is de laatste tijd vrij veel aandacht aan dit keuzevraagstuk gewijd. De bedoeling was vaak een beslissingsmodel te ontwerpen, waarmee in de stadsvernieuwingpraktijk een optimale keuze tussen de alternatieven nieuwbouw en vernieuwbouw zou kunnen worden gedaan. Deze pogingen hebben echter nauwelijks tot in de praktijk bruikbare resultaten geleid. De reden hiervoor is te vinden in het feit dat bij de modelbouw vaak in onvoldoende mate rekening wordt gehouden met het doel waarvoor het model is ontworpen, met de operationaliseerbaarheid ervan en met de (bestuurlijke) praktijk van het gebruik.

Ten aanzien van het doel wordt nogal eens nagelaten te

bepalen (met name prijzen en arbeidsproductiviteit) staan ook in het onderhandelingsmodel centraal. Uiteraard biedt een bilateraal monopolie op de arbeidsmarkt wel mogelijkheden voor een autonome loonimpuls, evenals prijszetting op de goederenmarkt ruimte creëert voor autonome prijsimpulsen. Juist het samengaan van „wage bargaining” en prijszetting resulteert in een loon- en prijsvormingsstructuur die meer potentiële inflatie biedt dan het competitieve marktmodel en wel, het zij nogmaals benadrukt, langs twee lijnen: via loon- en prijsimpulsen („cost push”) die niet door de markt zijn geïnduceerd en via een sterk transmissiemechanisme bij de doorwerking van eenmaal opgetreden inflatoire impulsen (een forse multiplier bij het loon/prijs proces: de spiraal).

Invoering van een stelsel van volledige automatische prijscompensatie behoeft dit transmissiemechanisme niet te versterken; een nauwgezette analyse van resultaten van empirisch onderzoek doet vermoeden dat een systeem van volledige prijscompensatie niet veel anders is dan een for-

formuleren of het model geschikt is voor toepassing op micro- of op macro-niveau. Meermalen werd wel een fraai, universeel model gepresenteerd, maar in de praktijk bleek het niet toepasbaar. Bovendien zijn de modellen in het algemeen niet gericht op de bestuurlijke praktijk, terwijl onduidelijk is waar de beslissing wordt genomen. Ten slotte moet worden opgemerkt, dat de begrippen niet altijd even duidelijk zijn gedefinieerd, waardoor men onvoldoende inzicht krijgt welke grootheden met elkaar worden geconfronteerd. In dit artikel zullen we een operationeel model presenteren, dat in de Nederlandse beleidspraktijk bruikbaar is. Dit model, dat aansluiting zoekt bij de publikaties van Needleman en Schaaf 1), willen we omschrijven als een schaarstemodel.

Het schaarstemodel

Het schaarstemodel stelt zich de vraag hoe, gezien de beperktheid van financiële middelen, deze middelen zo efficiënt mogelijk zijn aan te wenden. Efficiënt wil zeggen het bereiken van een gegeven doel met zo weinig mogelijk middelen ofwel het bereiken van een zo groot mogelijk gedeelte van het doel met een gegeven hoeveelheid van het middel.

* De auteurs zijn als beleidsmedewerker verbonden aan de Directie Stadsvernieuwing van het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening. Zij publiceren dit artikel onder persoonlijke titel. 1) De bedoelde publikaties zijn: L. Needleman, *The economics of housing*, Londen, 1965; L. Needleman, *Rebuilding or renovation, a reply*, *Urban Studies*, 1968, nr. 1; L. Needleman, *The comparative economics of improvement and new building*, *Urban Studies*, 1969, nr. 2; H.H. Schaaf, *Economic feasibility analysis for urban renewal housing rehabilitation*, *Journal of the American Institute of Planners*, november 1969; D. Green e.a., *Redevelopment and rehabilitation*, *Housing Review*, juli/september 1976.

malisering, een institutionalisering van een feitelijk bestaand economisch proces. Het inflatiebevorderend, of liever gezegd het inflatiebestendigend karakter van automatische prijscompensatie openbaart zich waarschijnlijk pas in een situatie van een stagnerende economie; de economische speelruimte wordt dan te gering of verdwijnt zelfs volledig, waardoor uitgaande van een zeker niveau van prijsstijging in de uitgangssituatie de nominale loonstijging groter zal zijn dan bij afwezigheid van volledige automatische prijscompensatie zou zijn verkregen. Handhaving van de prijscompensatie kan dan ten koste gaan van de werkgelegenheid,

Onze huidige economische situatie alsmede middellange termijnverkenningen voor onze economie wijzen uit, dat dit beeld bepaald niet werkelijkheidsvreemd is. Handhaving van de VAP in haar huidige vorm kan resulteren in een te groot beslag van het loonaandeel op de nationale middelen; zo'n situatie dreigt actueel te worden bij dalende economische groei in samenhang met de noodzaak van behoud van of

Het doel van het model is om op micro-niveau de alternatieven vernieuwbouw en nieuwbouw vergelijkbaar te maken door de offers voor vernieuwbouw te confronteren met de offers voor nieuwbouw. Daarbij wordt voor de theoretische nieuwbouwkosten uitgegaan van een woning van gelijke omvang als de te verbeteren woning (na de voorgenomen verbetering) op dezelfde plaats.

Het schaarstemodel gaat ervan uit dat afbraak en nieuwbouw de voorkeur verdienen boven verbetering als de kosten van verbetering hoger zijn dan de kosten van afbraak gevolgd door nieuwbouw. Behalve de woningverbeteringskosten, de nieuwbouwkosten, de restwaarde van de af te breken woning en de sloopkosten, dienen ook de relevante kostenverschillen met betrekking tot het onderhoud en opbrengstverschillen ten aanzien van de huur en ten aanzien van de periode waarover de diensten van een woning zich uitstrekken in de vergelijking betrokken te worden. Voorts wordt in dit model verwerkt, dat ook de rentestand invloed heeft op de optimale investeringskeuze.

Bij de kosten in verband met woningverbetering t.o.v. nieuwbouw zijn de volgende elementen te onderscheiden:

- de verbeteringskosten (totale investering, incl. de voorbereiding);
- de gekapitaliseerde meerkosten voor onderhoud bij woningverbetering in plaats van nieuwbouw;
- het gekapitaliseerde verschil tussen de huuropbrengsten na nieuwbouw en na woningverbetering.

Bij de kosten i.v.m. nieuwbouw zijn de volgende elementen te onderscheiden:

- nieuwbouwkosten (totale investering, incl. de voorbereiding en het bouwrijp maken) van een woning zoals die qua omvang zou ontstaan na woningverbetering;
- restwaarde van de te amoveren woning (eventueel verwerving, excl. grond);
- sloopkosten;
- de restwaarde van een nieuwbouwwoning na afloop van de periode waarvoor de woning zou worden verbeterd.

Met deze elementen kan men de volgende formule opbouwen:

$$R = N + r_0 + s_0 - O \times \frac{1 - (1 + i)^{-n}}{i} - \frac{N}{(1 + i)^n} - H \times \frac{1 - (1 + i)^{-n}}{i}$$

- r_0 = restwaarde van de te amoveren woning
- s_0 = sloopkosten
- N = nieuwbouwkosten
- R = verbeteringskosten
- O = verschil in onderhoudskosten in het eerste jaar tussen nieuwbouwwoning en verbeterde woning

terugkeer tot een redelijke internationale concurrentiepositie. Dit laatste nu zou een sterke matiging van de stijging van de exportprijzen vergen, hetgeen mogelijk minder dan volledige kostencompensatie (dus rendementsaantasting) en ruilvoetverlies impliceert; dat ruilvoetverlies wordt bij loonindexering vervolgens volledig door het winstinkomen gedragen 19).

Dit alles behoeft evenwel niet noodzakelijkerwijs te betekenen, dat het VAP-stelsel als zodanig op de helling moet; terugkeer naar een volledig open en ex ante vaststelling van de loonontwikkeling zal de jaarlijkse loononderhandelingen extra bemoeilijken (zie de recente gebeurtenissen in West-Duitsland) en is o.i. uit sociaal oogpunt minder gewenst omdat dit de onzekerheid bij werknemers over hun koopkrachtontwikkeling zou vergroten. Behoud van de essentie van het prijscompensatiemechanisme is echter slechts economisch verantwoord na correctie voor ruilvoeteffecten, aangevuld met een zekere korting op de loonstijging die verkregen zou zijn bij volledige prijscompensatie (het kortingspercenta-

- i = rentevoet
- n = periode waarvoor de woning wordt verbeterd
- H = verschil in huur in het eerste jaar tussen de nieuwe woning en de verbeterde woning.

De verhouding tussen R en N 2) waarvoor de gelijkheid geldt, geeft het investeringsniveau aan, waarbij de keuze tussen woningverbetering en nieuwbouw indifferent is.

In het voorgaande is reeds ingegaan op de meeste van de hierboven gehanteerde begrippen. Hoewel zeker in de bestuurlijke praktijk zal blijken dat nadere definiëring van bepaalde begrippen gewenst is, wordt vooralsnog aangenomen, dat het gebruik van de hier genoemde begrippen in principe duidelijk is. Daarnaast zal in de volgende paragraaf in een ander verband nader worden ingegaan op de factor r_0 .

Wel willen we nu een kanttekening plaatsen met betrekking tot de factor n . In de praktijk vindt de bepaling van deze factor (ook wel eens aangeduid met „resterende levensduur”) vrij willekeurig plaats. Een ingrijpende verbetering „levert” bijna per definitie een n van 25 jaar. De ervaring leert echter dat tegenwoordig in zeer veel gevallen al binnen 25 jaar een al of niet ingrijpende verbetering nodig is. De indruk is dan ook dat, wellicht om exploitatie-technische redenen, de resterende levensduur bij de beslissing om te verbeteren te hoog wordt ingeschat. Het lijkt alleszins redelijk aan te nemen dat het niet goed mogelijk is een woning voor een langere periode (tot een volgende ingreep) te verbeteren dan 15–25 jaar. De ontwikkelingen met betrekking tot de kwaliteitsnormen ten aanzien van het wonen zijn immers continu en soms vrij stormachtig. Een woningverbetering die op dit moment voorbeeldig lijkt, kan over een beperkt aantal jaren onvoldoende blijken of zelfs — door een verandering in woontechnische inzichten — overbodig blijken. Een en ander is aanleiding om de factor n te definiëren als de termijn die wordt gesteld vanaf het huidige beslissingsmoment m.b.t. ingrijpend verbeteren of afbreken en nieuwbouwen tot het eerstvolgende vergelijkbare beslissingsmoment.

Het is mogelijk de uitkomsten van de berekeningen op basis van de formule in een grafiek uit te zetten; deze grafiek geeft dan de verhouding weer tussen de vernieuwbouw- en de nieuwbouwinvesteringen bij de diverse resterende levensduren 2) 3). Het is niet realistisch te veronderstellen dat zonder

2) Hoewel de formule uitwerking van R toelaat, is in dit artikel uitdrukkelijk steeds gewerkt met R/N . De reden hiervoor is dat de verhouding in feite meer zegt over het proces en de keuze dan over het absolute bedrag van R .

3) De uitwerking van R/N vertoont een afhankelijkheid van N . Het is dan ook nodig bij de uitwerking van de grafiek een aanname te doen voor N . Gezien de toepassing op micro-niveau vormt dit geen probleem. Gedacht kan worden aan een aantal tabellen of grafieken voor nieuwbouwkosten tussen f. 50.000 en f. 100.000 waarbij in een actuele situatie door middel van lineaire interpolatie de voor die beslissing geldige verhouding kan worden gevonden.

ge afhankelijk te stellen van de voorziene economische speelruimte) voor rendementsherstel, en/of mogelijk aangevuld met een afbouw van de compensatie vanaf een bepaald inkomensniveau; per saldo resulteert dan een gemiddeld minder dan volledige compensatie. Met nadruk noemen wij deze nivelleringsmaatregel economisch verantwoord, gezien de ontwikkeling in de jaren zeventig van de vraag- en aanbodverhoudingen voor de verschillende beroeps categorieën.

C.A. Mosselman

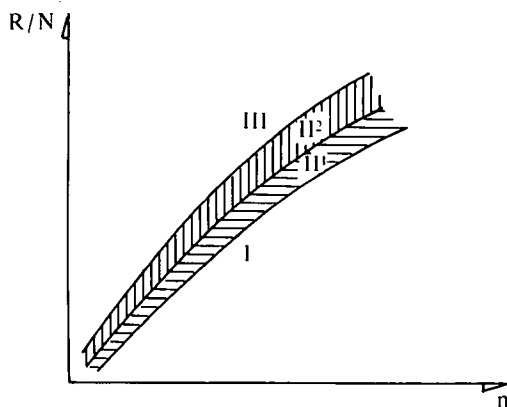
19) Zie voor een heldere uiteenzetting hiervan P.B. de Ridder en W.C. Verbaan, De ruilvoet en de prijscompensatie, *ESB*, 9 januari 1974. Voor een empirische verificatie van het verband tussen arbeidsinkomensquote en de ruilvoet raadplege men W. Groot, J. Knuppe en P. van Vugt, Een mini-model van de Nederlandse economie 1953–1975, *ESB*, 26 april 1978. Hierbij zij aangetekend, dat aanzienlijke ruilvoetmutaties zich eerst zijn gaan aftekenen in de jaren zeventig.

meer op grond van een grafiek een beslissing over nieuwbouw of vernieuwbouw kan worden genomen. Wel is het mogelijk de grafiek als hulpmiddel te gebruiken. Het uitgangspunt is dan dat met de formule het investeringsbedrag wordt berekend waarbij het vanuit bedrijfseconomisch oogpunt onverschillig (indifferent) is of nu wordt gekozen voor nieuwbouw of voor vernieuwbouw.

Indien de verhouding tussen R en N in een actuele situatie sterk verschilt van de in de formule berekende verhouding, is de keuze duidelijk. De beslissing wordt moeilijker indien de verhouding dichter ligt bij het theoretisch berekende indifferentiepunt. De keuze wordt dan steeds meer een zaak die afhangt van niet-meetbare factoren. Dit betekent dat om de indifferentielijn een „onzekerheidsgebied” moet worden aangehouden, waarbij de beslissing afhangt van omstandigheden op lokaal niveau. Zo wordt zowel recht gedaan aan de noodzaak om bij schaarste extra nadruk te leggen op de efficiency als aan de wens om waar mogelijk lokale prioriteiten een doorslaggevend betekenis toe te kennen.

Op deze wijze zijn er drie gebieden in de grafiek aan te geven: gebied I waar de beslissing sterk neigt naar verbeteren; gebied II¹ en II² waar geen duidelijke beslissing valt te nemen en gebied III waar de beslissing sterk neigt naar nieuwbouw.

Figuur 1. Nieuwbouw versus vernieuwbouw

Hoe breed de stroken II¹ en II² moeten zijn dient nader te worden onderzocht. Uiteindelijk zal hieraan een politieke beslissing ten grondslag moeten liggen. Wel lijken ons bandbreedten van meer dan 10 à 15% minder gewenst, aangezien de zin en de duidelijkheid van een beslissingsmodel verloren gaan wanneer te veel gevallen in het indifferentiegebied vallen. Het geschetste schaarstemodel geeft een duidelijke uitkomst, is relatief eenvoudig en gemakkelijk operationalisierbar. Daarbij komt nog dat indien het model niet star wordt gebruikt, het kan leiden tot een voor verschillende partijen aanvaardbare en begrijpelijke uitkomst. Ten slotte mag niet onvermeld blijven dat een soortgelijk model sinds 1969 in Engeland op lokaal niveau als hulpmiddel bij beslissingen wordt gebruikt. Al zijn er diverse modificaties en nuanceringen denkbaar, het model achten wij ook onder Nederlandse omstandigheden bruikbaar. Daarbij is in het bijzonder van belang dat ondanks zekere beperkingen — die hierna aan de orde zullen komen — het model in de bestuurlijke praktijk kan worden benut.

Beperkingen

Het model is onderworpen aan een aantal beperkende omstandigheden. Een aantal hiervan zal hieronder nader worden beschreven, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen:

- beperkingen die wellicht in het model kunnen worden opgevangen en
- beperkingen die niet in het model kunnen worden verwerkt.

Beperkingen die wellicht in het model kunnen worden opgevangen

- Bij het model zijn de invloeden van *subsidies* en *huurpolitiek* buiten beschouwing gebleven. Soms kan de invloed van subsidiëring als neutraal worden beschouwd, maar zeker t.a.v. de invloed van de huurprijsbeheersing is dat in het algemeen niet zo. In concreto wordt geen rekening gehouden met exploitatietekorten, die na verbetering kunnen optreden (bij b.v. voor-oorlogse woningwetwoningen treden tekorten op van gemiddeld f. 300 tot f. 500 per jaar).

- Het model is in principe beter geschikt op een markt die door de overheid wordt beheerst. Op een verstoorde markt — zoals die in de Randstad — leiden hoge waarden voor r_0 tot eveneens hoge waarden van R, die nog nauwelijks in een redelijke verhouding staan tot N. Immers hoe hoger r_0 is, des te meer kapitaalvernietiging er bij vervangende nieuwbouw zal plaatsvinden, waardoor vaker voor het alternatief van de vernieuwbouw moet worden gekozen. Dat leidt ertoe, dat in een aantal gevallen woningen die bouw- en woontechnisch in feite niet meer voor vernieuwing in aanmerking zouden komen, vanwege de marktdistorsies toch worden verbeterd.

- Toepassing van de formule geeft als resultaat een maximaal investeringsbedrag (R) voor de woningverbetering. Het eindresultaat van deze verbetering — uitgedrukt in de *kwaliteit* van de woning — behoeft echter niet overeen te stemmen met de kwaliteit van een nieuwbouwwoning die voor het overeenkomstige investeringsbedrag (N) zou kunnen worden bereikt. Wel wordt in de formule dit verschil in kwaliteit enigszins uitgedrukt in het huurverschil maar de correlatie kwaliteit/huur is nu eenmaal niet volledig.

- Het model is statisch, de tijdsfactor is er nog niet in verwerkt. Er moet worden onderzocht of dit bezwaar te verhelpen is, door b.v. de statische berekening te herhalen voor tijdsverlopen van 10, 20, n jaar. Het is wel mogelijk de invloed van het ontbreken van stijgingsfactoren in te schatten.

- Het ontbreken van de huurstijgingen maakt dat de kapitalisering van het huurverschil (dat immers door huurstijgingen zal toenemen) te laag wordt geraamd; dit werkt ten gunste van de beslissing om te verbeteren.
- Het ontbreken van de waardestijgingen (als gevolg van algemene bouwkostenstijgingen) maakt dat de restwaarde bij nieuwbouw na n jaar te laag wordt geraamd en werkt dus in het voordeel van de beslissing om te verbeteren.
- Het ontbreken van de kostenstijging voor het onderhoud werkt in het algemeen eveneens in het voordeel van de beslissing om te verbeteren, omdat te verwachten is dat de onderhoudskosten van de verbeterde woning hoger zullen uitvallen dan die van een nieuwe woning. De kapitalisering van het verschil in onderhoudskosten wordt dus zonder stijgingsfactor te laag geraamd.

De invloed van de betreffende factoren werkt in het algemeen ten gunste van de beslissing om te verbeteren. Een juiste keuze van de bandbreedte is in dit verband zeer belangrijk ten einde de in de formule verwaarloosde elementen alsnog bij de beslissing te kunnen betrekken. Daarnaast dient nog te worden vermeld dat andere beperkingen van het model, die er niet in kunnen worden verwerkt, juist een compenserende — tegengesteld werkende — invloed hebben.

Beperkingen die niet in het model kunnen worden verwerkt

- In het model wordt uitsluitend rekening gehouden met de woning. Echter ook de *woon omgeving* dient invloed te hebben op de beslissing om te verbeteren dan wel om nieuwbouw te plagen.

- In het beslissingsmodel zijn *collectieve factoren* niet meegerekend. Huurdersvoorkeur voor verbetering is niet te kwantificeren. Buurtgebondenheid, sociaal welbevinden enz. zijn in deze methodiek niet uit te drukken. De aard van de

formule is bedrijfseconomisch en zal daardoor wellicht een beslissing om nieuwbouw te plegen bevoordelen.

• De keuze t.a.v. nieuwbouw of vernieuwbouw moet aansluiten bij de *behoefte* op de woningmarkt aan woningen van een bepaalde huur. Dit betekent dat naast de toetsing van de verbeteringskosten aan de nieuwbouwkosten ook de lokale behoeftefactoren mede in de overweging moeten worden betrokken en zelfs een zeer belangrijke rol moeten spelen.

Concluderend kan worden gesteld, dat een aantal zeer wezenlijke factoren niet in de formule zijn verrekend en daar ook niet in kunnen worden verwerkt. Dit lijkt echter een onvoldoende argument om te betogen dat het — zoals tot nu toe — niet mogelijk is een goed werkend beslissingsmodel als hulpmiddel te hanteren.

Algemene conclusies ten aanzien van de beperkingen

In de formule is slechts een beperkt aantal factoren verwerkt. Een aantal belangrijke factoren — die elkaar voor een deel compenseren — kan (nog) niet in de formule worden verwerkt. Juist deze niet-verwerkte factoren zijn in het algemeen een belangrijk onderdeel van de beslissing op het lokale niveau. Het is dan ook de taak en de verantwoordelijkheid van de beslissers hierbij prioriteiten te stellen. Daarnaast moet rekening worden gehouden met de schaarste aan middelen voor stadsvernieuwingsdoeleinden, waardoor slechts binnen een algemeen kader gelden beschikbaar zijn.

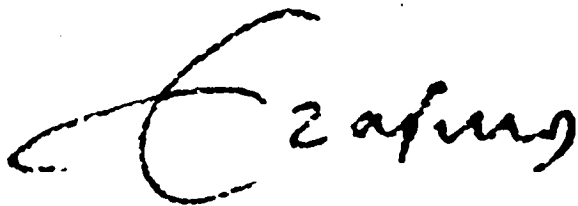
Bestuurlijk vertaald komt het bovenstaande neer op een model als in dit artikel gepresenteerd, waarmee een duidelijk kader wordt aangegeven waarbinnen de zekerheid van financiële steun aanwezig is. Een nog in te vullen onderdeel wordt daarbij gevormd door de bandbreedten langs de „indifferentielijn”. Het zal duidelijk zijn dat het kiezen van de bandbreedten een politieke beslissing vergt. Enerzijds verliest het model zijn effectiviteit of zelfs zijn zin als te grote bandbreedten worden aanvaard, anderzijds zal op lokaal niveau de voorkeur bestaan voor een zo groot mogelijke invloed van lokale factoren en dus voor een maximale bandbreedte. Het komt ons zoals reeds eerder gezegd voor, dat bandbreedten van ca. 10 à 15% als hoogst toelaatbaar moeten worden beschouwd. Op een verdergaande bestuurlijke invulling wordt hierna nader ingegaan.

Bestuurlijk gebruik

Naar onze overtuiging is in het voorgaande een bruikbaar instrument geschapen voor de diverse betrokkenen om op basis van een relatief beperkte hoeveelheid parameters, die verder in de praktijk relatief eenvoudig een concrete inhoud kunnen krijgen, een beter afgewogen keuze tussen nieuwbouw en vernieuwbouw te kunnen maken. Daarbij moet vooral worden bedacht, dat de beslissers op het lokale niveau beschikken over de concrete gegevens op grond waarvan moet worden beslist. Eventuele nieuwbouw- en vernieuwbouwkosten zijn bekend. Het gaat er nu om hoe en binnen welk kader kan worden beslist.

Het voorliggende model biedt een kader waarbinnen het mogelijk is te bezien of aan een beslissing om te verbeteren of om nieuwbouw te plegen van rijkszijde financiële medewerking kan worden verleend. Zo zou een aanvraag om financiële steun voor een beslissing tot verbetering waarbij de verschillende parameters leiden tot resultaten die vallen in gebied I steeds positief kunnen worden beoordeeld. Evenzo voor een beslissing tot afbraak of vervangende nieuwbouw bij resultaten die vallen in gebied III. Bij resultaten die vallen in gebieden II¹ en II² zouden aanvragen om financiële steun voor beslissingen van beiderlei aard positief kunnen worden beoordeeld.

Het is ook mogelijk dat op lokaal niveau aan bepaalde factoren een dusdanig hoge prioriteit wordt gegeven, dat de

ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM

vakature: bij de faculteit der Economische Wetenschappen, Vakgroep Macro-economische Politiek.

datum: 1 december 1978.

macro-economisch onderzoeker

(mnl./vrl.)

vakaturenummer 519 ESB

taak: deelnemen aan het onderzoek- en onderwijsprogramma van de vakgroep, in hoofdzaak voor kwantitatief macro-economisch onderzoek, gericht op de toepassing van optimaliserings-technieken op de economische politiek op basis van macro-econometrische modellen; dit onderzoek zou kunnen uitmonden in een proefschrift. De vakgroep houdt zich bezig met de macro-economische analyse en macro-economische politiek van Nederland en andere Westerse Industriële landen. Het onderwijs wordt gegeven aan doctoraalstudenten en heeft deels het karakter van begeleiding van werkstukken.

gevraagd: een econometrist met duidelijke economische belangstelling voor, en eventueel ervaring in, de macro-economische analyse; ook zij die binnenkort afstuderen komen in beginsel tot aanmerking.

De aanstelling geschiedt in tijdelijke dienst voor een periode van maximaal 3 jaren.

salariëring: volgens Rijksregeling voor academici.

inlichtingen: kunnen worden ingewonnen bij Drs. J. C. Siebrand (tel. 010-145511, toestel 3461).

Schriftelijke sollicitaties, onder vermelding van het vakaturenummer, te richten aan de Directeur van de Afdeling Personeelszaken van de Erasmus Universiteit Rotterdam, Postbus 1738 te Rotterdam.

beslissing anders uitvalt dan uit het model zou volgen. Aanvragen om financiële steun vergen dan nader overleg. Dat zou zich bijvoorbeeld kunnen voordoen als op grond van het model tot verbetering moet worden besloten doch de kwaliteit van de te verbeteren woning zodanig is dat verbetering vanuit kwalitatief oogpunt onverantwoord is. Dit geval kan zich voordoen, omdat in het model zoals we reeds aangaven slechts onvolledig rekening gehouden wordt met het kwalitatieve aspect.

Concluderend kan worden gesteld dat het voorgestelde instrument een meer integrale besluitvorming bevordert, omdat de uiteindelijke beslissing gebaseerd moet zijn op een systematische, gelijktijdige afweging van verschillende relevante aspecten. In die zin kan het voorgestelde model tevens bijdragen tot een meer optimale besluitvorming. Een niet gering voordeel is echter dat dit model aansluit bij het in Nederland toenemende streven naar decentralisatie en complementair bestuur.

Voorbeeld

Ten einde te illustreren hoe het model zou kunnen worden gebruikt, is een voorbeeld uitgewerkt. Daarbij is uitgegaan van een evenwichtige marktsituatie zoals die bijvoorbeeld wordt benaderd voor woningwetwoningen, waarbij de invloed van subsidie op de beide keuzemogelijkheden als neutraal mag worden beschouwd. In het voorbeeld nemen we aan dat het verschil in huur en het verschil in onderhoudskosten tussen een verbeterde en een nieuwe woning kleiner c.q. groter wordt naarmate de resterende levensduur van de verbeterde en van de nieuwe woning minder c.q. meer van elkaar verschillen. Met als uitgangspunt de geschatte onderhoudskosten en het huurprijsvaststellingsbeleid van de overheid, komen wij tot de aannamen, dat

$$\begin{aligned} H &= 2800 - 40n \\ O &= 350 - 5n + \end{aligned}$$

$$O + H = 3150 - 45n$$

Verder nemen we aan dat $r_0 + s_0 = f. 4.000$ en dat het model wordt toegepast op een woning, waarvoor $N = f. 80.000$. Uitgaande van deze aannamen luidt de vergelijking:

$$R = 80.000 \times \left(1 - \frac{1}{(1+i)^n} \right) - (3150 - 45n) \times \frac{1 - (1+i)^{-n}}{i} + 4.000$$

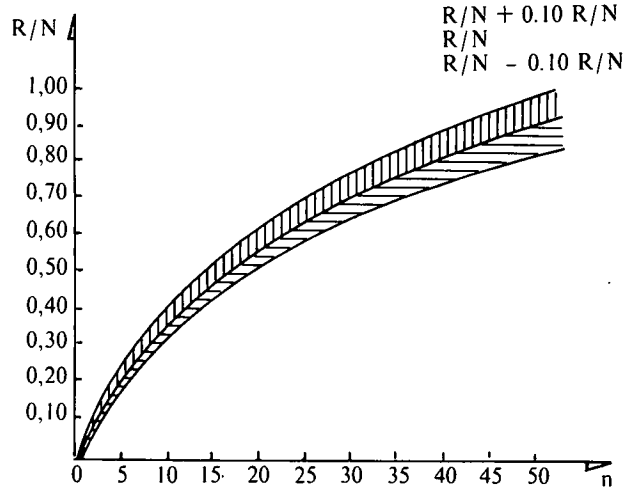
In onderstaande tabel hebben wij de resultaten van de berekening, uitgedrukt in de verhouding R/N (zie voetnoot 2), weergegeven die horen bij een i van 8% en bij een resterende levensduur van 5 tot 50 jaar. De berekening levert steeds een punt op waarbij de keuze tussen R en N indifferent is. In kolom 3 en 4 is de bandbreedte weergegeven; kolom 3 geeft de ondergrens, kolom 4 de bovengrens van de bandbreedte aan. De bandbreedte is aan weerszijde van de indifferentielijn 10%.

Tabel 1. Indifferentiepunten en bandbreedte, $i = 8\%$

n	R	$R/N - 0.10 R/N$	$R/N + 0.10 R/N$
5	0,22 N	0,20 N	0,24 N
10	0,36 N	0,32 N	0,40 N
15	0,48 N	0,43 N	0,53 N
20	0,57 N	0,51 N	0,63 N
25	0,64 N	0,58 N	0,70 N
30	0,71 N	0,64 N	0,78 N
35	0,77 N	0,69 N	0,85 N
40	0,82 N	0,74 N	0,90 N
45	0,87 N	0,78 N	0,96 N
50	0,92 N	0,83 N	1,01 N

De tabel laat zien dat de maximale vernieuwbouwinvestering toeneemt met de resterende levensduur voor de te verbeteren woning. De resultaten van de tabel geven in grafiekvorm het beeld van figuur 2.

Figuur 2. Voorbeeld beslissingsmodel, $N = f. 80.000$, $i = 8\%$, bandbreedte ca. 10%

De resultaten van het voorbeeldmodel kunnen als volgt in een concreet voorbeeld met geldbedragen worden samengevat. Indien een ingrijpende verbetering wordt overwogen voor 15 jaar, dan is in principe bij navolgende investeringsbedragen de bijbehorende beslissing:

- 0 - f. 34.400: verbeteren;
- f. 34.400 - f. 42.400: kan zowel beslist worden voor verbetering als voor nieuwbouw;
- f. 42.400 en hoger: nieuwbouw;

Bij toepassing van het model zou voor elk der genoemde gevallen financiële steun kunnen worden toegekend. Zo kunnen in principe voor elke resterende levensduur — eventueel gekoppeld aan een te bereiken kwaliteitsniveau na verbetering — de beslissingsmarges worden bepaald, waardoor een verduidelijking voor elke betrokken partij wordt bereikt.

Het model en de praktijk

Om te zien hoe het model in de praktijk uitwerkt zijn een achttal casestudies verricht. De acht voorbeelden zijn zo geselecteerd dat inzicht wordt verkregen in de probleemgevallen. Het betreft hier dan ook kleine woningen met op het eerste gezicht vrij hoge vernieuwingskosten. Aan deze casestudies kunnen geen conclusies worden verbonden voor de uitwerking van het model op de gemiddelde beleidspraktijk. Daarvoor zou een aselecte steekproef nodig zijn geweest. De gebruikte voorbeelden hebben alle betrekking op woningverbeteringsprojecten. De kosten van het alternatief van de nieuwbouw is berekend aan de hand van statistische bouwkosteninformatie.

In tabel 2 zijn de resultaten van de casestudies samengevat, waarbij:

- n = resterende levensduur
- R_f = feitelijke renovatie-investering
- R_n = maximale renovatie-investering op grond van het model
- N = kosten van vervangende nieuwbouw
- G = gebied uit figuur 1 (bij bandbreedten van ca. 10%).

Uit de laatste twee kolommen van tabel 2 blijkt, dat de financieel-economische afweging van nieuwbouw en vernieuwbouw in zes gevallen wijst op vervangende nieuwbouw. In twee gevallen kan aan geen van beide alternatieven op grond

Tabel 2. Acht casestudies

	n	Rf	Rn	N	Rn/N	Rf/N	(Rf:N)-(Rn:N)		G
							Rn:N		
1	10	f. 23.047	f. 15.136	f. 54.500	0,28	0,42	+50%		III
2	10	f. 26.073	f. 13.155	f. 50.800	0,26	0,51	+96%		III
3	10	f. 20.629	f. 15.136	f. 54.500	0,28	0,38	+36%		III
4	25	f. 34.912	f. 35.794	f. 62.478	0,57	0,56	-2 %		III
5	25	f. 54.530	f. 29.664	f. 55.300	0,54	0,98	+81%		III
6	25	f. 75.844	f. 38.937	f. 66.158	0,59	1,15	+95%		III
7	40	f. 44.771	f. 40.880	f. 55.534	0,74	0,81	+ 9%		III
8	40	f. 66.153	f. 45.173	f. 60.034	0,75	1,10	+47%		III

van de hier gekozen uitgangspunten een duidelijke voorkeur worden gegeven.

In alle gevallen is echter voor verbetering beslist. Zeker in de gevallen, waarin de vernieuwbouwkosten de nieuwbouwkosten benaderden of overtroffen, kan men toch wel vraagtekens zetten bij de wenselijkheid van verbetering. Dit is ook het geval wanneer voor een kortere periode vernieuwouwinvesteringen worden gedaan die meer dan de helft van de alternatieve nieuwbouwinvestering bedragen.

Conclusie

In dit artikel is een model voor de keuze tussen nieuwbouw en vernieuwbouw ontwikkeld en daarna verder uitgewerkt. Het model is getoetst en de beperkingen ervan zijn aangegeven. Er is een voorstel ontwikkeld hoe met het model in de bestuurlijke praktijk kan worden gewerkt. Daarvan is een cijfervoorbeeld gegeven en er is aan de hand van een achttal case-studies gezien hoe het model zich verhoudt tot de praktijk.

Aan de hand van het voorgaande zijn wij tot de conclusie gekomen dat het voorgestelde model alleszins geschikt is voor de bestuurlijke praktijk. Het gebruik van het model moet geen doel op zich vormen maar een hulpmiddel om te komen tot een betere afweging van de alternatieven nieuwbouw en vernieuwbouw. Het kan dus niet dienen als een vervanging voor politieke beslissingen.

W. L. C. H. M. van den Berg
P. W. A. Veld

Vacatures

Functie: Blz.:

ESB van 30 augustus

- Directeur voor de Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Consumenten Aangelegenheden te 's-Gravenhage 886
- Jong academicus voor de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Zwolle 888
- Part-time wetenschappelijk medewerker (m/v) bij de vakgroep Macro Economie van de faculteit der Economische Wetenschappen van de Vrije Universiteit Amsterdam 889
- Algemeen econoom voor het Instituut voor Cultuurtechniek en Waterhuishouding te Wageningen 889
- Stafmedewerker economische beleidsaspecten (m/v) voor het Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne 890
- Econoom (m/v) ten behoeve van de Directie Buitenlandse Financiële Betrekkingen van het Ministerie van Financiën 890
- Hoofd van de afdeling begroting en budgettering (m/v) bij de Financieel-Economische Dienst van de Rijksuniversiteit Groningen 891
- Medewerker bij de afdeling Bedrijfs-economische Analyse (m/v) bij de Financieel-Economische Dienst van de Rijksuniversiteit Groningen 891
- Gewoon lector wiskunde (m/v) bij de Interfaculteit der Actuariële Wetenschappen en Econometrie van de Rijksuniversiteit Groningen 891
- Ervaren econoom voor de Stichting Economisch Technologisch Instituut Utrecht 892
- Gewoon lector kosten- en winstbepaling bij de Stichting Nijenrode, Instituut voor bedrijfskunde te Breukelen 892
- Stafmedewerker (m/v) projectontwikkeling op SPD- of HEAO-niveau met financieel-organisatorische capaciteiten en ervaring in de wereld van het welzijnswerk bij de POBB te Amsterdam II
- Algemeen econoom (m/v) voor de Studiedienst van de Centrale Rabobank te Utrecht III
- Economen voor het Economisch Bureau van de Amro Bank te Amsterdam IV

ESB van 6 september

- Hoofd van het 4e bureau (planbureau) bij de afdeling Welzijnzaken ter griffie van het Provinciaal Bestuur van Noord-Holland te Haarlem 906

- Landbouwkundig ingenieur of econoom voor het Centrum voor Milieukunde bij de Rijksuniversiteit te Leiden 912
- Adjunctdirecteur tevens Chef Hoofdafdeling Financieel-Economische Zaken van de Dienst Gemeentewerken bij de Gemeente Venlo II
- Hoofd van de Hoofdafdeling Onderzoek en Statistiek der Gemeentesecretarie bij de Gemeente Eindhoven III
- Hoofd van het Bureau (m/v) begroting en planning van de afdeling provinciale financiën van de Provincie Groningen III
- Medewerker (m/v) voor het Bureau begroting en planning van de afdeling provinciale financiën van de Provincie Groningen III
- Medewerk(st)er voor de afdeling beleidsplanning, organisatie en werkgelegenheid van de Gemeente Nijmegen IV

ESB van 13 september

- Wetenschappelijk medewerker(st)er bij de sectie Algemene economie van de vakgroep economie in de Juridische Faculteit van de Erasmus Universiteit Rotterdam 931
- Kwantitatief econoom (m/v) voor het bureau Onderzoek en Statistiek van de afdeling Economische Aangelegenheden van het Openbaar Lichaam Rijnmond 941
- Stafmedewerker(st)er voor Het Nederlands Instituut voor Vredesvraagstukken te 's-Gravenhage 942
- Beleidsmedewerker (mnl./vrl.) t.b.v. de Directie Musea, Monumenten en Archieven, Hoofdafdeling Musea, Afdeling Beleidsontwikkeling Musea voor het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk 943
- Wetenschappelijk medewerker (mnl./vrl.) voor het Economisch Instituut/Centrum voor onderzoek van de economie van de publieke sector in de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Rijksuniversiteit te Leiden 943
- Econoom en Juristen (mnl./vrl.) bij het Directoraat-Generaal Economie en Financiën van het Ministerie van Defensie 944
- Wetenschappelijk medewerker macro-economie bij de faculteit der Economische Wetenschappen vakgroep Macro-Economie van de Erasmus Universiteit Rotterdam 944
- Administratieve organisatiedeskundige voor de Bedrijfsvereniging voor het Bakkersbedrijf te Groningen II
- Bibliothecaris/hoofd literatuurdienst voor het Interuniversitair Instituut Bedrijfskunde te Delft III
- Bedrijfs-econoom (management-informatie) voor het Gemeenschappelijk Administratiekantoor te Amsterdam IV

Enige impressies van de jaarlijkse vergadering van de American Economic Association te Chicago, augustus 1978

DRS. J. A. RIBBERS
PROF. DR. C. J. VAN DER WEIJDEN

Wie de jaarlijkse vergadering van de AEA in 1978 als standaard voor de kwaliteit van niet specifiek econometrisch onderzoek wil zien of als barometer voor de stand van de economische wetenschap, kan met alle voorbehoud van een niet alleen kleine maar ook niet geheel aselechte steekproef gemakkelijk tot de conclusie komen dat die standaard niet bepaald uitdagend is. Bovendien krijgen men het bange vermoeden dat het wat betreft de ontwikkeling van de economische wetenschap de komende jaren komkommertijd zal worden.

Nu is het niet eenvoudig een congres te overzien met ongeveer 70 zittingen van gemiddeld 3 voordrachten per zitting verspreid over het gehele economische onderzoeksveld. Dat is alleen al moeilijk vanwege het feit dat het leeuwedeel der zittingen simultaan plaatsvindt. En het is welhaast onmogelijk wanneer slechts ongeveer 15 van de ruim 100 opgevraagde „papers” aanwezig blijken te zijn en dan eerst nadat het congres zelf is afgelopen.

Ieder congres heeft hoogtepunten in de plenaire voordrachten waarin de fakeldragers zich weren. Naast dit vuurwerk, zoals het „Presidential Address”, de „Ely-lecture”, een zitting „More on Keynes” met corifeeën als Patinkin en Clower, alsmede een zitting „An appraisal of the non-market-clearing paradigm” met o.a. Barro en Grossman als referenten en Solow als commentator, bleken vrijwel alle bijgewoonde zittingen onrijp en onzorgvuldig werk te bevatten. Werk dat door ambitieuze jonge wetenschappers met veel flair aan de man werd gebracht op een wijze die menig standwerker een minderwaardigheidscomplex zou bezorgen.

In de „Ely-lecture” kreeg F. Kahn de gelegenheid uitvoerig in te gaan op zijn praktijkervaringen opgedaan met de liberalisatie van o.a. het binnenlandse luchtverkeer in de Verenigde Staten. Via vrijere toetreding en het opheffen van tientallen regels die tot de meest vreemdsoortige koppelparkeren aanleiding hebben gegeven is hij op energieke en (aanvankelijk?) door niet alle belanghebbenden gewaardeerde wijze bezig deze vastgelopen bedrijfstak te reorganiseren.

Het leidend motief daarbij lijkt te zijn concurrentie en marginalistische prijszetting. Of Kahn ook op lange termijn succes zal hebben wordt door velen betwijfeld. Voorlopig zijn hij en met hem vele gebruikers tevreden met de spectaculaire daling van tarieven, de uitbreiding van trajecten en de goede bezettingsgraden. Deze laatste schijnen evenwel volgens de nieuwsmedia na de zomerroes scherp terug te vallen. Tot slot nog een advies van Kahn aan toekomstige bedrijfsreorganisatoren: reorganiseer niet geleidelijk maar snel. Voor het waarom van deze vuistregel moet men alsnog bij Kahn te rade gaan.

Het „Presidential Address” kwam van Tjalling Koopmans. De precieze boodschap van „Economics amongst the sciences” — een volledig voorgelezen verhaal — viel niet licht te ontdekken. Zeker is wel dat de titel veel ruimer is dan Koopmans’ interpretatie bleek te zijn. Koopmans die als econoom in een interdisciplinair team zit dat op relatief korte termijn moet zorgen voor opslag van bij aardgaswinning vrijkomend en vervliegend helium en dat de mogelijkheden moet onderzoeken voor toekomstige economische winbaarheid van helium uit de lucht, deed relaas van zijn ervaringen in dit gemengde gezelschap. Hoe lichtvaardig natuurkundigen en andere bètawetenschappers de economische kant van de zaak analyseren, demonstreerde hij aan de hand van het in een eerdere versie van het beleidsrapport ontbreken van fatsoenlijke kosten/baten- en gevoeligheidsanalyses. Enig spelen met de prijselasticiteit van de vraag naar energie deed niet alleen de resultaten van dit belangrijke, voor beleidsvraagstukken te gebruiken, document drastisch veranderen, maar ontlokte deelnemers die uit andere disciplines afkomstig waren al die opmerkingen die onder het etiket „dismal science” verborgen zitten.

Ook andere studies (o.a. over het nucleaire gevaar) werden door hem opgesomd, waarvan de resultaten, in economische termen geformuleerd, een geheel andere en soms ook bizarre kijk op het leven geven. Zo liet Koopmans zien dat de toepassing van een ethische regel

die als wij het goed begrepen erop neerkwam dat aan de toekomstige generaties moest worden toegestaan hun leven even hoog te waarderen als de huidige generatie zulks doet, in een specifieke studie impliceerde dat wij dan ons eigen leven voor een wel erg laag bedrag (wij menen dat \$ 50.000 werd genoemd) inschatten. Deze implicatie van de studie die Koopmans beklemtoonde, is een informatie die behoort te worden geplaatst naast die over rampwaarschijnelijkheden en financiële rendementen. Het technische rapport komt daardoor in een ander licht te staan. Dat is de bijdrage die de econoomist kan leveren.

Een veelbelovende zitting moest zijn „More on Keynes”, met als referenten Patinkin (New materials on the development of Keynes’ monetary thought) en Clower (The end of Keynesian economics). Er moet wel wat aan de hand zijn wil iemand die toch nog niet zo heel lang geleden een „dual decision hypothesis” in de *General theory* meende te kunnen lezen (en Leyonhufvuds leermeester is) een voordracht met een dergelijke fatale boodschap houden. In Clowers visie zijn wij met het blijven trekken op Keynes’ analyse op de verkeerde weg. Hicks, Leyonhufvud, Barro en Grossman en Malinvaud, maar ook zijn eigen pogingen hebben Clower duidelijk gemaakt dat de *General theory* geen algemene globale macrovisie is. Wat de *General theory* ons heeft geleerd is een antwoord op de vraag of op de zeer korte termijn een kapitalistische volkshuishouding zelfcorrigerend is of niet. Veel meer vermogen wij in de *General theory* niet te vinden. Volgens Clower is de prijstheorie in de *General theory* zuiver Marshalliaans toegepast op macroniveau en ondoelmatig gebleken. Hoe de weg verder leidt weet Clower thans ook nog niet precies; hij weet wel dat wij moeten ophouden de keynesiaanse bijbel er steeds bij te halen en dat wij op eigen benen nieuwe wegen moeten durven inslaan, en dat de wetenschap met het letterlijk naar „de man in de straat kijken” (Keynes’ „practical men”) niet gebaat zal zijn. Veeleer ziet Clower openingen in de Marshalliaanse benade-

Hoe dood is Keynes? Een oude controverse opgerakeld

DRS. H. H. J. LABOEHM

„The whole theory underlying the full employment policies has by now of course been thoroughly discredited by the experience of the last few years. In consequence the economics are also beginning to discover its fat al intellectual defects which they ought to have seen all along. Yet I fear the theory will still give us a lot of trouble: it has left us with a lost generation of economists who have learnt nothing else”.

F. A. Hayek, *The campaign against keynesian inflation*, New Studies, 1978.

Hoe dood is Keynes? Onder deze titel schreef W. Sidré in *ESB* van 23 augustus 1978 een beschouwing over een publicatie van James Tobin, die handelde over de relevantie van vier centrale thema's van de *General theory* van Keynes voor de huidige situatie waarin de westerse economieën verkeren. Sidré vergeleek de opvattingen van Tobin met die van J. Pen en L.J. van Gemerden, zoals deze naar voren kwamen in de door laatstgenoemden geschreven Aula-pocket *Macro-economie*. Aan het slot van zijn beschouwing concludeerde Sidré dat Keynes „soms spinglevend, soms schijndood is”. Hij bedoelt daarmee „dat de veronderstellingen voor een typisch keynesiaanse analyse soms meer, soms minder actueel zijn”.

Om een mij duistere reden wordt er in Nederland vrij weinig aandacht geschonken aan de opvattingen van diegenen die van mening zijn dat de typisch keynesiaanse analyse *meestal* minder

actueel is. Tot deze groep behoren twee „éminences grises” van de economische wetenschap, die reeds vèr voor de oorlog de pen met Keynes hebben gekruist en die niet al te lang geleden, op grond van de huidige ervaringen met de kwakkelen-de westerse economieën, hebben getracht zich in publicaties op Keynes te revan-cheren, namelijk de Oostenrijker Friedrich Hayek en de Fransman Jacques Rueff (deze laatste is inmiddels overleden) 1).

Pre-keynesiaanse en keynesiaanse visie op de werkloosheid

Om het (contra-)revolutionaire karakter van de theorieën van Hayek en Rueff beter tot hun recht te laten komen, zal de behandeling daarvan worden voorafgegaan door een zeer korte en (welhaast onverantwoord) gesimplificeerde weergave van de pre-keynesiaanse en keynesi-

aanse gedachtengang over de oorzaken van de werkloosheid 2).

Vóór Keynes beschouwde men algemene werkloosheid als een tijdelijk verschijnsel, dat samenhang met het ritme van het economische proces. Men had geconstateerd dat de economie een cyclische ontwikkeling vertoonde, waarbij het algemene prijsniveau afwisselend omhoog en omlaag ging. Tevens had men vastgesteld dat de verlaging van het algemene prijsniveau, kenmerkend voor de depressie, niet onmiddellijk van invloed was op het loonniveau. Deze verlaging kwam in feite neer op een verhoging van het reële loon, t.w. het quotiënt van de index van het nominale loon en de index van het algemene prijsniveau.

Op elke markt zal een stijging van één enkele prijs ten opzichte van alle andere prijzen de vraag naar het produkt in kwestie verminderen en het aanbod daarvan vergroten. Het faseverschil tussen de beweging van de prijs van de arbeid en

1) F.A. Hayek, *New studies in philosophy, politics, economics and the history of ideas*, Londen, 1978; J. Rueff, La fin de l'ère Keynésienne, *Le Monde*, 19 en 20 februari 1976.
2) Ontleend aan Rueff, op. cit.

ring met „representative agents”. Abba Lerner, in de zaal aanwezig, krijgt de gelegenheid te reageren en brengt twee dingen naar voren: de *General theory* kan best worden gebruikt als bron van inspiratie, maar niet meer als legitimering. Daarnaast maakt hij zich met Clower zorgen over de ontwikkeling van de economische wetenschap die zich dreigt te verliezen in mathematisch verfijnde deelstudies, steeds verder weg van een fundamentele opbouw.

Patinkin had het gemakkelijker de zaal te boeien. Samen met Moggeridge werkend aan deel 29 in de serie „Collected writings of Keynes” is hij op veel onbekende privé-correspondentie gestuit die op 's mans intellectuele en persoonlijke gesteldheid licht doet schijnen. In de trant van Heilbroners „*Filosofen van*

ons dagelijks brood” kreeg hij al gauw de zaal in bedwang. De lang vermoede band met de Zweedse School zal aan de hand van de correspondentie tussen Keynes en Ohlin en Keynes en Erik Lindahl worden aangetoond. Briefwisselingen met Kahn (over de multiplier) en Robinson, Harrod en Hicks zullen volgens Patinkin o.a. aantonen dat de grote meester geen fluit van prijstheorie begreep (hij verwacht marginaal met variabel), dat hij van de Zweedse School heeft „geleend”, dat hij zwakke plekken in zijn analyse heeft getracht te verdoezelen en daarmee de *General theory*. tot een „obscure book” heeft gemaakt en dat hij zakelijk geformuleerde wetenschappelijke tegenargumenten in het persoonlijke vlak trok en daaraan consequenties verbond of deze met arrogante nonchalance beantwoord-

de. Men begrijpt, dat luistert heerlijk weg en doet met spanning het in 1979 te verschijnen deel 29 tegemoet zien.

Tot slot dit. Wanneer in 1979 de vergadering verloopt zoals in 1978, dan moet men zich realiseren dat de titels van de lezingen niet steeds de lading zullen dekken, dat korte samenvattingen niet van tevoren aanwezig zullen zijn, dat papers niet aanwezig zijn, dat de discussanten de papers te laat of niet hebben gekregen en dat zij daar niet altijd even ongelukkig mee blijken te zijn en dat de persvoorziening waar wel papers voorhanden zouden zijn een succes van 15 op de 100 zal kunnen opleveren.

J. A. Ribbers
C. J. van der Weijden

die van het algemene prijsniveau veroorzaakt werkloosheid. De prijs van de arbeid daalt echter al enige tijd weer door aanpassing van de lonen aan het lagere niveau van de prijzen, waarop de werkloosheid weer verdwijnt. Tot zover de klassieke verklaring van de werkloosheid.

Keynes daarentegen was van mening dat er in de maatschappij van zijn tijd een permanent vraagtekort heerste. Hij stelde dat de groei van de totale consumptie bij die van het totale inkomen achterbleef. In een dergelijke situatie is het voor werkgevers onmogelijk om afnemers te vinden voor produktie-overschotten die het resultaat zouden zijn van een eventuele uitbreiding van de werkgelegenheid, indien deze extra werkgelegenheid in haar totaliteit zou worden aangewend voor de produktie van consumptiegoederen. Om toch emplooi te vinden voor het overschot aan arbeidskrachten dient de vraag naar investeringsgoederen op een dusdanig niveau te worden gebracht dat de produktie waarnaar geen consumptieve vraag is, toch kan worden geabsorbeerd.

Uit deze redenering volgt dat bij een gegeven consumptieneiging van de gemeenschap, het niveau van de werkgelegenheid door de omvang van de investeringen wordt bepaald. Wanneer de consumptieneiging zich niet wijzigt, kan de werkgelegenheid slechts toenemen (m.a.w. de werkloosheid afnemen) als de investeringsuitgaven toenemen, ten einde de groeiende kloof te overbruggen tussen het totale aanbod en de uitgaven voor consumptieve bestedingen. Bij de hiervoor benodigde stimulering van de investeringen dient in de visie van Keynes de overheid het voortouw te nemen.

Hayek

Voor de verklaring van de moeilijke situatie waarin de westerse economieën zich thans bevinden, richt de analyse van Hayek zich niet op het vraagtekort van Keynes of op zaken als (exogene) storingen, b.v. de hausse op de grondstoffenmarkten en de oliecrisis van enkele jaren geleden, maar op de (endogene) verslechtering van de relatie inflatie/werkgelegenheid (zoals deze tot uitdrukking wordt gebracht in de zogenoemde Philipscurve). Deze verslechtering wijt hij geheel en al aan de wijze waarop de leer van Keynes in de praktijk is gebracht.

De belangrijkste vergissing van de theorie die gedurende de laatste 25 jaar als leidraad heeft gediend van de monetaire en financiële politiek acht hij het geloof dat alle werkloosheid van enig belang te wijten zou zijn aan een tekort van de totale vraag en kan worden bestreden door de toename van deze vraag. Hayek ontkent niet dat dit wel eens het geval kan zijn, maar benadrukt dat werkloosheid in de meeste gevallen wordt veroorzaakt door een wanverhouding

tussen de verdeling van arbeid (en andere produktiefactoren) over verschillende bedrijfstakken (en streken) en de verdeling van de vraag over de produkten daarvan. Deze wanverhouding wordt veroorzaakt door een verstoring van het systeem van relatieve prijzen en lonen en kan alleen maar worden gecorrigeerd door een wijziging in deze relaties. Dat betekent: door het tot stand brengen van zodanige relatieve prijzen dat in elke sector van de economie het aanbod gelijk is aan de vraag.

De oorzaak van de werkloosheid is m.a.w. een afwijking van de prijzen en lonen van hun evenwichtspositie die zij uit zich zelf zouden bereiken in een vrije markt met waardevast geld. Maar we kunnen nooit weten bij welk niveau en patroon van prijzen en lonen een dergelijk evenwicht zou worden bereikt. Daarom zijn we niet in staat de afwijking van de bestaande prijzen te meten van de evenwichtspositie; een afwijking die er de oorzaak van is dat een deel van het arbeidsaanbod niet kan worden geabsorbeerd. En daarom zijn wij evenmin in staat de statistische correlatie aan te geven tussen de wanverhouding van de relatieve prijzen en het werkloosheidsvolume. Maar, zo vervolgt Hayek, het huidige bijgeloof dat slechts het meetbare van belang is, heeft ons reeds in vele gevallen misleid. Ook al zijn sommige oorzaken niet meetbaar, toch kunnen zij grote gevolgen hebben.

Een van de belangrijkste bezwaren van Hayek tegen een voortwoekerende inflatie is niet dat deze tot steeds hogere prijzen leidt, maar dat deze om een aantal redenen leidt tot een verandering in de prijsverhoudingen en daardoor tot een verandering in de richting van de produktie en de allocatie van produktiefactoren (daarbij inbegrepen arbeid). Hayek stelt — zonder dat hij dat overigens voor de huidige situatie aantoonst; voor het Oostenrijk van de jaren twintig geeft hij wel een voorbeeld — dat inflatie leidt tot een creatie van werkgelegenheid in sectoren die slechts bij de gratie van die inflatie in hun bereikte omvang kunnen bestaan. Vermindert de inflatie dan zal dat een inkrimping van die sectoren en werkloosheid tot gevolg hebben.

Dit soort werkloosheid kan volgens Hayek wel tijdelijk worden verholpen door een stimulering van de vraag en inflatie, maar op de lange termijn wordt de situatie daar alleen maar slechter van als gevolg van het feit dat inflatie leidt tot een verkeerd gebruik — anders gezegd: een minder dan optimaal gebruik — van produktieve hulpbronnen. Een dergelijke werkloosheid kan slechts worden voorkomen door verschuiving van arbeid uit sectoren waar een arbeidsoverschot heerst naar sectoren met tekorten. M.a.w., een voortdurende aanpassing van verschillende soorten arbeid aan een zich wijzigende vraag vereist een reële arbeidsmarkt waarin de beloning van

verschillende soorten arbeid door vraag en aanbod wordt bepaald.

Zonder een goed functionerende arbeidsmarkt is geen zinvolle kostencalculatie mogelijk en geen efficiënt gebruik van produktieve hulpbronnen, aldus Hayek. Hij is in dit verband van oordeel dat zo'n markt best mogelijk is, ook al heeft de vakbeweging een krachtige positie. Maar dan moet deze wel zelf de verantwoordelijkheid dragen voor de werkloosheid die het gevolg is van buitensporige looneisen. Indien echter de overheid deze verantwoordelijkheid van de vakbeweging overneemt door, ongeacht het loonniveau, volledige werkgelegenheid te garanderen, is niet aan deze voorwaarde voldaan en loopt de zaak spaak.

In de huidige situatie zijn het echter niet in de eerste plaats de looneisen die leiden tot een versnelling van het inflatietempo, alhoewel zij ongetwijfeld deel uitmaken van het complex van oorzaken dat daaraan ten grondslag ligt. Volgens Hayek wordt het grootste gevaar gevormd door paniekreacties van politici steeds wanneer een vermindering van de inflatie leidt tot een verhoging van de werkloosheid. Zij zullen gewoonlijk reageren met maatregelen die de inflatie weer aanwakkeren en zullen dan merken dat er een hoe langer hoe grotere dosis inflatie nodig is om de werkgelegenheid te herstellen, totdat deze medicijn uiteindelijk helemaal niet meer werkt. Naar het oordeel van Hayek zullen we een dergelijke ontwikkeling tot elke prijs dienen te bestrijden, om te voorkomen dat de marktorde het veld moet ruimen voor een communistisch of ander totalitair systeem.

Voorwaarde voor een verstandige politiek is, volgens Hayek, dat de mensen leren begrijpen dat overheden niet bij machte zijn om tegelijkertijd volledige werkgelegenheid en een duurzame organisatie van de maatschappelijke produktie te garanderen. Hayek stelt dat het grote moed — en welhaast meer inzicht dan waarop men mag hopen — van regeringen vereist om de mensen te doen inzien, in welke situatie wij verkeren. Dit zal ons democratisch systeem waarschijnlijk zwaar op de proef stellen. Een van de vereisten om een dreigende crisis te kunnen bezweren is dat de mensen tijdig van de noodlottige illusie worden afgeholpen dat er een goedkoop en gemakkelijk middel is om volledige werkgelegenheid en een verdere snelle toename van reële lonen te verwezenlijken. Dat kan alleen worden verwezenlijkt door een permanente aanpassing van het gebruik van alle produktieve hulpbronnen aan de zich wijzigende reële omstandigheden. Het wordt belemmerd door een losbandig gebruik van het monetair medium. Een dergelijke aanpassing kan alleen tot stand worden gebracht door een behoorlijk functioneren van de markt.

Op monetair gebied heeft deze diagno-

se, overeenkomstig de opvattingen van de zogenaamde monetaristen (Friedman c.s.) als consequentie dat de hoeveelheid geld niet verder mag toenemen, althans niet meer dan de reële groei van de produktie. Deze consequentie dient volgens Hayek onverwijld in het beleid tot uitdrukking te worden gebracht. Hij ziet op zich zelf geen heil in een vermindering van het tempo van de geldgroei in vergelijking met voorheen, maar hij erkent dat zulks tot op zekere hoogte noodzakelijk zou kunnen blijken om zuiver technische redenen.

In dit verband wijst Hayek op de politieke betekenis van instituties die grenzen kunnen stellen aan de monetaire politiek van overheden en die de overheden kunnen beschermen tegen politieke druk ter zake. Voorbeelden hiervan zijn de gouden standaard en een systeem van vaste wisselkoersen.

Rueff

De analyse van Hayek zou als een „micro“-analyse kunnen worden gekenschetst, in die zin dat Hayek een overwegende betekenis toekent aan afzonderlijke markten en relatieve prijzen van produktiefactoren en produkten. Volgens Hayek zijn deze factoren van fundamentele betekenis voor de uitkomst van het economische proces. In de „macro“-benadering van Keynes waarin geaggregeerde grootheden als *totale* vraag en *totale* investeringen zo'n grote rol spelen, wordt geheel aan deze „micro“-verhoudingen voorbij gegaan. Dit vormt het belangrijkste bezwaar van Hayek tegen de theorie van Keynes.

Rueff daarentegen bestrijdt Keynes met zijn eigen wapens. Tegenover de macro-benadering van Keynes zet hij zijn eigen macro-benadering, alhoewel de speerpunt van zijn kritiek door een micro-argument wordt gevormd.

Op het politieke vlak, zo stelt Rueff, is de belangrijkste consequentie van de theorie van Keynes dat men een bepaalde werkloosheid slechts kan bestrijden door de investeringen op een dusdanig niveau te brengen dat de produktie van het ongebruikte arbeidspotentieel kan worden geabsorbeerd.

Rueff erkent dat in een economisch milieu dat door volledige mobiliteit van produktiefactoren zou worden gekenmerkt, de keynesiaanse theorie geheel zou opgaan. Maar in werkelijkheid bestaan er moeilijk te doordringen scheidsmuren tussen de verschillende economische sectoren: en Keynes wist dat!, aldus Rueff. M.a.w., hij moet geweten hebben dat de nieuwe vraag naar investeringsgoederen zou leiden tot prijsverho-

gingen. Het geheim van de keynesiaanse receptuur was dan ook dat via de omweg van een verhoging van de investeringsuitgaven, de werknemers door de verhoging van het algemene prijspeil wederom werden beroofd van de extra koopkracht die zij door de loonsverhoging in de voorafgaande periode hadden verworven.

Volgens Rueff begreep Keynes dat de neerwaartse aanpassing van de lonen aan het lagere prijsniveau politiek onhaalbaar zou zijn en hij ontwierp, dank zij zijn onovertroffen dialectische handigheid, een werkloosheidstheorie die in het geheel geen aandacht schonk aan loonsverlaging als een instrument tot werkloosheidsbestrijding. Maar wel ruimde hij in zijn theorie plaats in voor prijsverhoging als instrument ter vermindering van de werkloosheid, zonder een traan te laten over de daling van het reële loon waar deze in feite op neerkwam.

Rueff baseert zijn analyse onder meer op cijfers over het verband tussen het reële loonniveau en de werkloosheid over de periode 1919-1925 voor het Verenigd Koninkrijk, die hij reeds in 1925 (!) publiceerde, en over de periode 1963-1975 voor Frankrijk. Deze cijfers laten zien dat in periodes met een hoog reëel loonniveau tevens de werkloosheid hoog was en omgekeerd. Zij vertonen een opmerkelijk hoge correlatie, aldus Rueff.

Op grond hiervan verwerpt hij dan ook de geldigheid van het verband dat door de Phillips-curve wordt gesuggereerd (de verhouding inflatie/werkgelegenheid) omdat deze geen rekening houdt met de prijs van de arbeid. Zoals te voorzien was, stelt Rueff, is deze curve fout en irrelevant gebleken.

Rueff neemt scherp stelling tegen het beleid van na de oorlog dat op volledige werkgelegenheid was gericht. Aanvankelijk, zo stelt Rueff, kreeg dit beleid gestalte in de uitvoering van grote projecten. Later resulteerde het in het gedogen en vervolgens het vrijwillig scheppen van begrotingstekorten. Aan het einde van de jaren vijftig werden de overheden door de dollaroverschotten ontheven van de plicht zelf inflatie te scheppen. Dit werd nog versterkt door de opheffing van de convertibiliteit van de dollar in goud.

Door de overheden de illusie te geven dat zij met behulp van de investeringen de gewenste expansie tot stand konden brengen en de werkloosheid konden uitbannen, heeft de doctrine van de volledige werkgelegenheid alle sluisdeuren voor inflatie en werkloosheid opengezet. Zij is bezig onder onze ogen dat wat van de westerse beschaving is overgebleven te vernietigen, aldus Rueff.

Naar de mening van Rueff kan alleen een systeem van stabiele wisselkoersen — dat slechts effectief kan zijn indien

het op metaal is gebaseerd — de regeringen de discipline opleggen die nodig is voor de terugkeer tot een aanvaardbare stabiliteit. Volgens hem kan het voortbestaan van de westerse economieën slechts worden verzekerd door het herstel van de monetaire convertibiliteit en een zorgvuldige bescherming van de collectieve onderhandelingsprocedures, in die zin dat de uitkomst daarvan niet voortdurend wordt geërodeerd door inflatie. Al het overige is valse schijn, avonturen en leugens. Tot zover Rueff.

Slotopmerkingen

Er valt naar mijn mening wel het een en ander af te dingen op de opvattingen van Hayek en Rueff. Dit geldt b.v. ten aanzien van hun impliciete veronderstelling dat het door hen bepleite rigoureuze terugdringen van de inflatie in een relatief kort tijdsbestek en het herstel van een systeem van stabiele wisselkoersen, bij voorkeur op goud gebaseerd, reële beleidsopties zouden zijn 3). In het beperkte kader van dit opstel zal ik hierop niet nader ingaan, maar volstaan met een enkele kanttekening over wat naar mijn mening als een positief element in de analyses van beide auteurs moet worden aangemerkt, namelijk het benadrukken van de betekenis van markten voor onze welvaart en welvaarts-groei en de gevaren verbonden aan het terugdringen van het marktmechanisme; een tendentie die het incasseringsvermogen van ons systeem van gemengde vrije markteconomie wel eens te boven zou kunnen gaan. Zou men hierin te ver gaan dan komt allereerst de doelmatigheid en vervolgens zelfs het bestaan van het gehele systeem in gevaar; een weinig aantrekkelijk perspectief.

Wat betreft de betekenis van het marktmechanisme zijn beide auteurs overigens geen roependen in de woestijn. In tal van recente publikaties wordt het belang van markten en het herstel van marktkrachten, die het de laatste jaren erg hebben moeten ontgelden, benadrukt 4). Een dergelijk herstel blijkt, vooral waar het de arbeidsmarkt betreft, echter op grote weerstanden te stuiten. Het mag evenwel worden aangenomen dat dit complex van vraagstukken de komende jaren het onderwerp van fikse controversen zal blijven.

H.H.J. Labohm

Indien u niet álles op economisch gebied kunt lezen, dan kunt u *ESB* onmogelijk missen.

3) Voor een uiterst indringende analyse van dit probleem kan worden aanbevolen: F. Hirsch en J. Goldthorpe (ed.), *The political economy of inflation*. Londen, 1978.

4) Zie b.v.: P. McCracken et al., *Towards full employment and price stability*. OECD, 1977; Th. Stevers, *Trend ombuigen met financiële prikkels, de Volkskrant*, 21 september 1977; H. Lepage, *Demain le capitalisme*. Pluriel, Livre de poche, Parijs, 1978; *Rapport van de Commissie Economische Deskundigen*, SER, Den Haag, 28 juni 1978.

Dr. J. van Helleman: Omrekening van vreemde valuta's. Samsom, Alphen aan den Rijn/Brussel, 1978, 307 blz., f. 66.

De hedendaagse instabiliteit van de geldswaarde, zoals die tot uiting komt in inflatie en onevenwichtige wisselkoersen, is niet alleen voor de overheid een bron van moeilijkheden. Ook het bedrijfsleven wordt hierdoor voor vele problemen gesteld. Dr. Van Helleman stelt in voorliggend boek één van deze problemen aan de orde, te weten de vraag op welke wijze ondernemingen bij veranderende wisselkoersen de waarde van in vreemde valuta's luidende activa zouden moeten omrekenen in de nationale valuta ten behoeve van de jaarverslaggeving. Deze vraag heeft de laatste jaren door de opkomst van zwevende wisselkoersen aan actualiteit gewonnen.

In het boek wordt het probleem als volgt behandeld. Na inleidende beschouwingen over valutarisico's en de functie van het jaarverslag, wordt betoogd dat de omrekening van de waarde van buitenlandse activa in het algemeen zou dienen te geschieden volgens het z.g. *temporal principle*. Dit beginsel houdt in, dat die wisselkoers voor de omrekening wordt genomen die op de valutamarkten bestond op het moment van waardering van de activa en passiva. Dit betekent dat een onderneming die de historische kostprijs gebruikt als grondslag voor de waardebeoordeling van haar activa de wisselkoers van het historische moment van aankoop ervan zou moeten gebruiken voor de omrekening van de waarde van de produktiemiddelen van een buitenlandse vestiging, maar dat een onderneming die de vervangingswaarde hanteert voor deze omrekening de koers op het moment van de balansopstelling zou moeten nemen. Als reden voor de juistheid van dit beginsel voert de auteur aan, dat aldus aansluiting wordt verkregen met de door de onderneming gehanteerde waarderingregels.

Bij de verdere uitwerking van het betoog worden de consequenties van de toepassing van dit principe voor de verschillende methoden van berekening van de winst toegelicht, mede aan de hand van vele voorbeelden. Daarna wordt een hoofdstuk gewijd aan de voorschriften resp. gewoonten van een aantal landen op het gebied van de omrekening van wisselkoersen voor het jaarverslag, met name van de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Canada, West-Duitsland en Nederland. Ten slotte worden een aantal aanbevelingen gedaan voor de verslaggeving van ondernemingsactiviteiten in het buitenland, waarbij o.a. de voornaamste omrekeningsmethoden

nog eens worden besproken en waarbij tevens aandacht wordt geschonken aan de jaarverslagen van enkele Nederlandse ondernemingen.

De door de auteur bepleite grondslag voor de omrekening van de valuta's valt op door zijn eenvoud. Het getuigt van *common sense* om bij de keuze van de omrekeningskoers aansluiting te zoeken bij de door de onderneming gehanteerde waarderinggrondslag van de activa en passiva. Dit neemt niet weg dat men zou kunnen twijfelen of het beginsel in gevallen waarin de wisselkoersen onder invloed van speculatie grote fluctuaties vertonen (zoals bijvoorbeeld recentelijk met de Amerikaanse dollar is gebeurd) onverkort kan worden toegepast; zelfs zou men kunnen vrezen dat het bij dergelijke koersschommelingen volkomen willekeurig kan zijn bij de omrekening van valuta's voor het jaarverslag gebruik te maken van de dagkoers van bijvoorbeeld 31 december of 31 maart. Men zou deze moeilijkheid tot op zekere hoogte kunnen ontwijken door uit te gaan van de gemiddelde koers van de laatste maand, het laatste kwartaal of het laatste halfjaar van het verslagjaar, of soms misschien van de gemiddelde jaar-koers. De auteur geeft deze mogelijkheid om bij de toepassing van het „temporal principle” van koersgemiddelden gebruik te maken ook aan, maar hij noemt alleen week- en maandgemiddelden; koersgemiddelden die een langere periode bestrijken lijken echter ook te kunnen worden gebruikt.

De auteur gaat ook in op de vraag, of een onderneming in het jaarverslag altijd zou moeten rapporteren in de valuta van het land waarin het hoofdkantoor is gevestigd. Hij meent, dat dit in vele gevallen voor de hand ligt, maar dat voor ondernemingen met een relatief grote internationale activiteit soms ook gebruik zou kunnen worden gemaakt van z.g. ondernemingsvaluta's, vooral in het geval de nationale valuta relatief over- of ondergewaardeerd is; onder zulke ondernemingsvaluta's verstaat hij het gewogen gemiddelde van de valuta's waarin de onderneming transacties afsluit, waarbij de gewichten zouden kunnen worden ontleend aan de verdeling van de transacties over deze valuta's of aan de verdeling van het geïnvesteerd vermogen over de betreffende landen. Het komt ons echter voor, dat zulke berekeningswijzen weliswaar nuttig kunnen zijn bij de interne analyse van de ontwikkeling van de omzet van de onderneming, maar dat zij

niet in de plaats kunnen treden van de rapportering in het jaarverslag in de nationale valuta van het land waarin het hoofdkantoor is gevestigd. Redenen hiervoor zijn, dat juridische voorschriften en maatschappelijke overwegingen zich tegen verslaggeving in zo'n ondernemingsvaluta kunnen verzetten, en dat gebruik hiervan bezwaarlijk is uit een oogpunt van vergelijkbaarheid van de jaarverslagen van ondernemingen.

Deze kritische kanttekening neemt echter niet weg, dat de auteur erin lijkt te zijn geslaagd een instructieve beschouwing te geven over het vraagstuk van de omrekening van vreemde valuta's voor de jaarverslaggeving van ondernemingen. Zijn studie laat de indruk achter, dat ondernemingen ook bij zwevende wisselkoersen mogelijkheden hebben een verantwoord jaarverslag op te stellen: De auteur zal echter niet willen bestrijden, dat instabiliteit van de wisselkoersen voor ondernemingen een bron van moeilijkheden is bij het omrekenen van valuta's. Mede om deze reden lijkt het derhalve van belang dat de nationale overheden, ook wanneer zij voorkeur hebben voor zwevende koersen, ernaar streven de stabiliteit van het koersverloop op de wisselmarkten te beschermen.

ESB Mededelingen

Landelijke dag NIMA en SMA

Op 26 september a.s. wordt door het Nederlands Instituut voor Marketing (NIMA) en de Sales Managers Association (SMA) een landelijke dag gehouden, getiteld: „Industriële marketing en verkoop: op weg naar een afzetverbetering”. Sprekers zijn: Drs. G. van de Most, E. van Eunen, Drs. D. Zeldenrust, J. W. Wagemaker, H. L. Schwalbach en Drs. J. W. Versteeg.

Plaats: Hilton Hotel Amsterdam. Kosten: f. 135 voor NIMA- en SMA-leden; f. 195 voor niet-leden. Inlichtingen en aanmelding: NIVE-secretariaat, Van Alkemadeaan 700, 2597 AW Den Haag, tel.: (070) 26 43 41, tst. 216/316 en SMA-secretariaat, postbus 432, 1400 AK Bussum, tel.: (02159) 1 80 41.

Energiebesparing in de industrie

Op 5 oktober 1978 wordt door het Energie-onderzoek Centrum Nederland, het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, de Stichting Toekomstbeeld der Techniek en TNO een conferentie georganiseerd over „Mogelijkheden tot energiebesparing in de industrie”.

Plaats: Jaarbeurs-Congressaal Utrecht. Aanvang: 10.00 uur. Kosten: f. 17,50 op girorekening 39 64 207 t.n.v. Stichting ECN, Voorlichting, Den Haag, onder vermelding van „Conferentie Energiebesparing”. Inlichtingen: Bureau Voorlichting van het ECN, Scheveningseweg 112, Den Haag, tel.: (070) 51 45 81, tst. 145.

Raadgevend Bureau van der Wolf B.V. is een adviesbureau voor verkeerskunde en transportplanning met een adviespraktijk zowel in Nederland als in ontwikkelingslanden.

De behoefte bestaat de bureaustaf uit te breiden met enkele ervaren medewerkers, die in een grote mate van zelfstandigheid kunnen optreden.

Op korte termijn bestaan plaatsingsmogelijkheden voor:

VERVOERSECONOMEN

met een academische opleiding en een praktische instelling t.a.v. de specifieke problemen in ontwikkelingslanden.

Enkele jaren ervaring in de betrokken discipline is gewenst. Ervaring in ontwikkelingslanden is niet vereist, maar kan wel tot aanbeveling strekken.

Een psychologisch onderzoek kan tot de selectieprocedure behoren.

Voor telefonische informatie, gelieve contact op te nemen met Ir. P. A. M. van der Wolf.

Zij die menen aan de hierboven gestelde eisen te voldoen, worden uitgenodigd schriftelijk hun sollicitaties, onder overlegging van een uitvoerig curriculum vitae, te zenden aan het bureau-adres: Glashaven 18-28, 3011 XJ Rotterdam. Telefoon 010-12.88.11, 11.27.38.

raadgevend bureau van der wolf b.v.

verkeerskundigen

lid van de orde van nederlandse raadgevende ingenieurs **oni**.

Bij de afdeling financiën van de gemeente-secretarie kan op korte termijn worden geplaatst een

Medewerk(st)er beleidsplanning

De te benoemen functionaris zal worden geplaatst bij het bureau beleidsplanning, dat deel uitmaakt van bovengenoemde afdeling. Dit bureau houdt zich onder meer bezig met:

- voorbereiding en begeleiding van een systeem van integrale beleidsplanning
- begeleiding van een systeem van prioriteitenstelling
- studie en secretariaatswerkzaamheden t.b.v. de ambtelijke stuurgroep „planning“
- opstellen van investeringsprogramma's
- samenstelling jaarlijkse budgetprognoses in de vorm van meerjarenramingen.

De nieuwe medewerk(st)er zal met wisselende zelfstandigheid taken op bovengenoemde terreinen krijgen toebedeeld.

Vereist:

- hogere beroepsopleiding dan wel een academische opleiding op economisch en/of bestuurlijk gebied
- belangstelling voor bestuurlijke besluitvorming
- goede mondelinge en schriftelijke uitdrukkingsvaardigheid.

Ervaring opgedaan in een soortgelijke functie bij de overheid strekt tot aanbeveling.

Het salaris bedraagt, afhankelijk van ervaring en opleiding, maximaal f 3.874,— per maand.

Voorts zijn de gebruikelijke rechtspositieregelingen van toepassing.

Sollicitaties gaarne binnen 14 dagen te richten aan burgemeester en wethouders van Voorburg, Postbus 905, 2270 AX Voorburg, met vermelding van nr. E 35.

GEMEENTE DEN HELDER

Bij de centrale boekhouding der gemeente-
bedrijven kan worden geplaatst een

medewerker

die in hoofdzaak zal worden belast met het zelf-
standig samenstellen van jaarrekeningen en het
opmaken van begrotingen.

Voor een goede taakvervulling wordt nodig ge-
oordeeld:

- een behoorlijke algemene ontwikkeling,
- ervaring met genoemde werkzaamheden,
- enige ervaring in de automatiseringsproble-
matiek,
- het bezit van het diploma S.P.D. (I en II).

Aanstelling vindt plaats in de rang van commies
A of hoofdcommies met een maximumsalaris
van f 3358,- respectievelijk f 3874,- per maand.

De bij de overheid gebruikelijke rechtspositie-
regelingen zijn van toepassing.

Aan het verkrijgen van passende woonruimte
zal zoveel mogelijk medewerking worden ver-
leend.

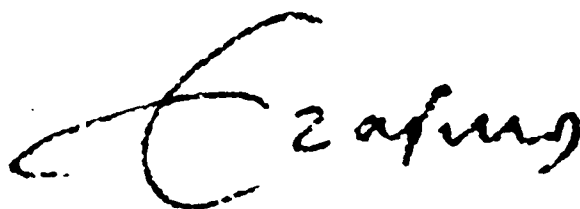
Sollicitaties binnen 10 dagen na de verschijning
van dit blad in te zenden aan de burgemeester,
p/a stadhuis.

Adverteer in

Economisch Statistische Berichten

Inlichtingen:
Roelants/E.P.R

Postbus 53021
Catsheuvel 75, Den Haag
Telefoon 070-503300

ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM

vakature: bij de faculteit der Economische
Wetenschappen, Vakgroep Openbare Financiën en
Belastingrecht.

datum: zo spoedig mogelijk.

wetenschappelijk (hoofd) medewerker(ster)

vakaturenummer 520 ESB

- taak:** – het geven van onderwijs in de economie
van de publieke sector ten behoeve van doctoraal-
studenten economie. Onderdelen van deze taak:
het verzorgen van hoorcolleges, het leiden van
werkgroepen, het begeleiden van studenten die een
doctoraalscriptie schrijven, het voorbereiden en
afnemen van tentamens, het onderhouden van
kontakten met studenten;
- het leveren van een eigen bijdrage aan de
onderzoekprojecten van het Fiscaal-Economisch
Instituut;
  - bereidheid om bestuurlijke taken te vervullen
indien op betrokkene een beroep wordt gedaan.

- gevraagd:** voltooide academische opleiding
algemene economie met specialisatie openbare
financiën. Ook pas afgestudeerden kunnen
solliciteren. Tot aanbeveling strekken:
- praktijkervaring op het gebied van de openbare
financiën (onderzoek, werkzaamheden op het
gebied van beleidsvoorbereiding of -uitvoering);
  - gebleken wetenschappelijke belangstelling voor
vraagstukken op het terrein der publieke sector
economie;
  - onderwijservaring.

aanstelling: geschiedt in tijdelijke dienst
vooralsnog voor een periode van drie jaren.

salariëring: volgens Rijksregeling voor academici.

inlichtingen: zijn verkrijgbaar bij
Prof. dr. D. J. Wolfson, (tel. 010-145511,
tst. 3190 of privé 070-871238) en bij
drs. H. M. v. d. Kar (tel. 010-145511, tst. 3268
of privé 020-412845).

**Schriftelijke sollicitaties, onder vermelding van
het vakaturenummer, te richten aan de
Directeur van de Afdeling Personeelszaken
van de Erasmus Universiteit Rotterdam,
Postbus 1738 te Rotterdam.**